

6611

27-193927

КВАРТАЛЬНИК ВІСТНИКА

Кwartalnyk Wistnyka
Lwów 1939 № 1.

М. ОСТРОВЕРХА ВІД ПІЄМОНТУ ДО ІТАЛІЇ

Львів 1939 ч. 1

Відновляйте передплату за „Вістник“ на 1939 р.!

Передплата за „ВІСТНИК“ в краю виносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23

платні згори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті.

Квартальника Вістника

в 1939 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в ціні
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата виносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

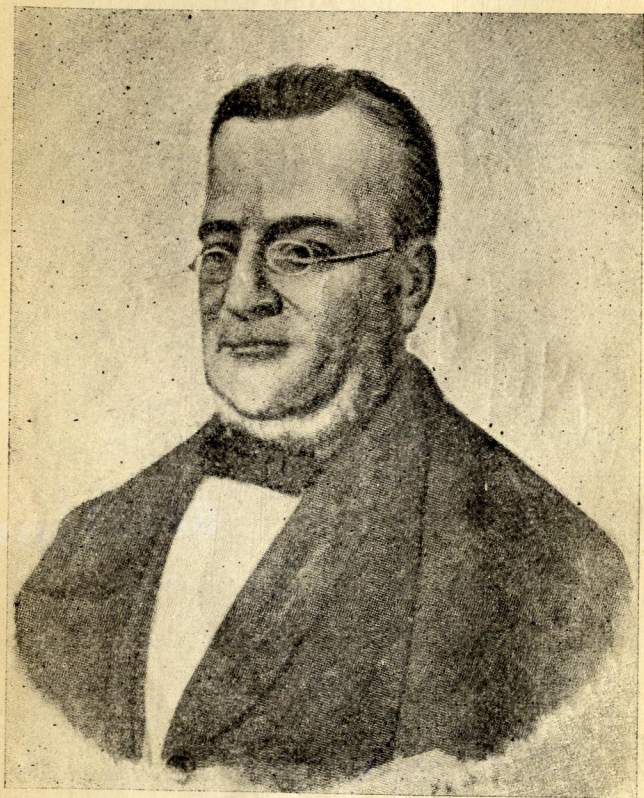
Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ виносить половину.

АДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

~~446 (g) 40~~

КАМІЛЛЬО КАВУР

Р. О.

ЛІБЕРАЛІЗМ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ

М. ОСТРОВЕРХА

КАВУР

(від Піємонту до Італії)

~~63451/1939-1(21)~~

Львів. Бібліотека
А.І. УРСР

Л Ї В І В

1939

Квартальник Вістника ч. 1 (21)

T3(4ИТ)51
+Ф 49(4ИТ)

Redaktor: Bohdan Okpysz, wydawca: Olga Baczyńska, Lwów,
Czarneckiego 26.

Druk. St. Inst. w ar. Iw. Tyktora, Lwów, Blacharska 9.

Редактор: Богдан Окпиш, видавець: Ольга Бачинська, Львів,
Чарнецького 26.

Друк. Ст. Інст. в ар. Івана Тиктора, Львів, Бляхарська 9.

Р. О.

ЛІБЕРАЛІЗМ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИЗВОЛЕННЯ

Пишеться і говориться багато, що своє об'єднання й визволення завдячує італійський народ — ліберальним ідеям.

Творець новітньої Італії, Мусоліні, так задивляється на ту справу в книзі — „Фашизм, наука і засада“ — читаємо:

„Фашизм знаходиться в повній суперечності до ліберальних доктрин, як політичних, так і господарських. Не вільно перецінювати — в полемічних цілях — значіння лібералізму в минулім столітті. Він був лише одною з численних доктрин, що повстали в тім столітті, а тому нема чого робити з нього релігію людскости для всіх сучасних і майбутніх часів.

Лібералізм пишно розвивався лише протягом п'ятнацяти літ. Він повстав в 1830 р. як реакція на Священий Союз, який хотів вернути Європу до ладу зперед 1789 р., — а досяг свого найсильнішого блиску в 1848, коли навіть Пій IX був лібералом. Хутко потім прийшов упадок. 1848 рік був рік світла і поезії, навпаки 1849 — рік темряви і смутку.

Римську республіку замордувала друга республіка, французька. В тім самім році, в своїм славнозвіснім **Комуністичнім Маніфесті**, видав Маркс Євангелію соціялістичної революції. В 1851 перепроваджує Наполеон III свій протиліберальний замах стану і панує над Францією аж до 1870 р. Його звалило народне повстання в наслідок одної з найбільших воєних катастроф історії. Переможцем був Бісмарк, який ніколи не хотів нічого знати про релігію свободи чи про її пророків. Знаменно, що народ такої високої культури, як німецький, нехтував релігією свободи ціле XIX століття, опріч десятилітньої доби „комічного франкфуртського парляменту“. Німеччина довершила своє національне об'єднання поза впливами якогось то не було лібералізму, який здається є наукою зовсім чужою німецькому духові: сей останній є стисло монархічний, тоді як лібералізм — се історичний і логічний передпокій безладдя. Щаблі німецької єдності були: три війни 1864, 1866 і 1870, які провадили такі „ліберали“ як Бісмарк і Мольтке.

Що відноситься до італійської єдності, то лібералізм відіграв в ній далеко меншу роль, аніж Мацціні і Гарібальді, які властиво не були ніякими лібералами. Без інтервенції протиліберального Наполеона ми не малиб Ломбардії, а без допомоги протиліберального Бісмарка під Садовою й Седаном, ми дуже ймовірно в 1866 р. не приєдналиби Венеції, а в 1870 не увійшлиб до Риму. Під час 1870—1915 рр. навіть служителі ліберального „вірую“ завважили, що їх релігія вже згасає. В літературі бе її декаденство, в практиці — активізм. Активізм — себто націоналізм, футиризм, фашизм. „Ліберальне“ століття, позав'язувавши цілу купу

гордійських вузлів, пробувало розв'язати їх гека-
томбами світової війни". Але се йому не вдалося...

По війні — за почином президента Сп. Д. Аме-
рики Вільсона — лібералізм ніби відживає, — про-
голошує право націй на самовизначення. Та незаба-
ром се „право" лібералізму демаскує себе, як од-
ну з найбільших брехонь нашого віку. Допустивши
до „Союзу народів" — представників советської
імперії, перейшовши до порядку денного над на-
родами, що рвалися на свободу з ярма сеї імперії,
— ліберальний „Союз народів" і його ліберальні
доктрини — підписали самі собі засуд моральної
смерти. Тим більше, коли сей лібералізм ще до то-
го злигався з соціалізмом, з большевизмом („лю-
довий фронт"), з масонерією й з жидівською фі-
нансієрою, щоби дусити всі пориви до свободи —
еспанської нації. Сей самий лібералізм свідомо під-
тримував пановання большевизму на Україні.

В наші часи — лібералізм став: або півсоціалі-
стичною ідеєю економічного „благоденства" ши-
роких мас за ціну їх політичного уярмлення, або
попихачем диктатури клік (советів, синдикатів у
Франції і в червоній Еспанії), або плащиком для
цинічного пановання міжнароднього жидівства.
В усіх тих трьох формах — був він ворожий всяко-
му дійсному праву нації на самовизначення. Його
заступила инша ідея.

Час „визволителя народів" — лібералізму, —
навіки скінчився...

Як читач побачить з життєпису Кавура, — не-
велику роль грала ся доктрина і в італійськім рісор-
джіменті. Коли Італія — з того, чим вона була за
Данта, за Макіявеля і за нових часів аж до полови-
ни XIX в., — з політичної толоки, де товклися во-

рожі армії, де зводили свої імперіяльні порахунки французи, німці, еспанці й австрійці, стала міцною і зєднаною нацією, — то завдячує вона се передусім ідеям і чинам Кавура, — не, як хибно думають, ідеям лібералізму.

ІТАЛІЯ НА ПОРОЗІ ХІХ СТОЛІТТЯ

З кінцем XVIII ст., з вибухом французької революції, Італія була поділена на такі землі: Люкка, Генуя, Венеція, папські держави, Мальта — їх уряди були чисто аристократичні й теократичні; Савоя (з Піємонтом і Сардинією) — під владою національного монарха; королівства Неаполю і Сицилії, держава Президіїв (Сієна), Льомбардія й Венеція, Тоскана, Модена й Парма — під володарями чужинцями (Бурбони, Габсбурги).

Устрій тих держав і державок був фєвдальний, більше чи менше абсолютистичний. Французька революція приносить подмұх національного пробудження. Повстають республіки — Цісальпіна, Ціспадана, Партенопеа — під протекторатом Франції. Сей протекторат, що був для тих республік важкий, бо всюди правила висланці Франції, не подобався італійцям. Оживає між італійцями давна ідея Данта й Макіявеля: обєднана Італія. Італійці творять таємну організацію: Карбонарі, відриваються від масонерії, виступають проти Наполеона, заходяться шкодити розростові його потуги. Завданням карбонарів і — пізніше створеної — другої групи змовників, „фєдератів” — було: валити чуже панування (Габсбургів, Бурбонів) й внутрішній деспотизм італійських дуків і князків. І вже в 1818 р. сі організації у Льомбардії, що була під Австрією, поборювали не тільки владу наїздника, а й змагали до злуки з Піємонтом.

Конгрєс у Відні 1815 року приносить нову політичну концепцію в Європі: 26 вересня за почином московського царя Олександра І, монархи Росії,

Австрії та Прусії беруть на себе обов'язок утримати мир по думці християнської засади: братерство народів, справедливість, любов. З сими гаслами протиставленими гаслам французької революції: воля, рівність, братерство, — повстає „Священний Союз”. Пізніше сей союз, у руках спритного Меттерніха, стає заборолом реакційної політики в Європі. І саме підчас цієї реакції карбонарі й федерати — горячково поширюють свої впливи і то серед італійської шляхти, серед війська, серед міщанства і достойників. Їх праця йде під гаслом: за конституцію!

Австрія цупко тримається в Льомбардії, у Венето. Вже в XVI ст. і ціле XVII ст. Італія попадає під гегемонію Еспанії і Франції. І ці дві держави довго між собою ривалізують, змагаючись за панування над півостровом. У XVII ст. Еспанія займає й Льомбардію. З упадком Еспанії приходить новий суперник Франції до земель Італії — Австрія, що від поч. XVIII ст. володіє Генуєю і Міляном, а по договорі у Кампоформіо під кінець XVIII ст. дістає й усю венеційську округу з містом Венецією.

Безнастанна боротьба за панування між Австрією і Францією не вгаває. Австрія за всяку ціну заходиться втримати всю північну, багату в земні плоди Італію і тим самим надати потугу своїй імперії й бути жандармом не тільки змагань італійців до волі, але й несупокійної, революційної Франції.

Ся боротьба тягнеться аж до 1848 р. — до „весни народів”.

До вибуху революції в Італії починається в першій мірі таємна організація „Молода Італія”, якої основником і постійним керманичем був Джюзеппе Мазцціні. Карбонарі, по його думці, мали цілі неясні, більш космополітичні, абстрактні. Тому він і закладає у 1831 р. свою „Джі-

овіне Італія", яка дуже швидко розрослася і спричинилася до упадку карбонаріства. Але тактика обох організацій була та сама — терор проти володарів, революційні „путчі" і помста над зрадниками.

Часи рісорджімента Італії, у першу чергу від 1831 по 1860 рік, тим дуже цікаві, що на політичній сцені знаходяться три великі постаті: Джузеппе М а ц ц і н і, Джузеппе Г а р і б а л ь д і, Камільо К а в у р.

Перший — конспіратор, мислитель і апостол Італії: він навчив італійців жити й умирати для великої справи — для об'єднання Італії; він дав душу Італії. Мацціні був великий своїм запалом, фанатизмом: Бог — Нація понад усе! — були початком і кінцем його несупокійного життя.

Другий — Дж. Г а р і б а л ь д і — се герой, полководець, за яким йшла молодь на явну смерть у його очайдушних виправах. Він живе одним-єдиним бажанням: Італія — якаб вона не була, монархія чи республіка, аби вільна.

Третій — К. К а в у р, великий, найзручніший у ХІХ стол. дипломат. До ціли йшов різними, нерідко дуже важкими, шляхами, цілими роками — терпеливо, мовчки, але неуступчиво до тієї ціли ідучи. Богато його політичних кроків криють у собі тайну — як розмова його з Наполеоном ІІІ 1858 р., коли Кавур грав на війну проти Австрії, — розмова, якої тайни й досі не розкрили його біографи. Він знав, що в політиці „мовчати" коли того треба, — велика прикмета.

Всі три мужі йшли до однієї ціли: незалежна, об'єднана Італія. Та всі вони, дуже часто, йшли до тієї ціли різними шляхами.

М а ц ц і н і — республіканець, не вірив королям; часто стає уперек шляху Кавурові, конспі-

рує проти нього й короля тільки тому, що крім ідеї: республіка, не хоче іншої знати. За се покидають його найкращі його сторонники й переходять до Кавура. Але Мацціні лишається вірний своїй ідеї до смерті. Найкращий його біограф Болтон Кінг не завагався сказати про нього, що як апостол і політик Мацціні скінчився уже в 1848 р. і потім повинен був покинути політичне життя. І справді, ви маєте вражіння, що Мацціні так привик до конспірації, що коли вже не було проти кого конспірувати, він конспірував проти своїх, проти Італії. Приклад: у 1870 р. Італія завершує свою незалежність — її столиця є Рим, а Мацціні прибуває за кордону до Італії робити повстання проти короля, що об'єднав націю.

Дж. Гарібальді — полководець, ніякий політик, ненавидить дипломатію, бо не може розуміти її потягнень і хитрощів. Був романтичної вдачі, поет. Потрафив інколи стримати цілий відділ війська, бо слухав — на чолі відділу — співу солов'я. До партій не прикладав ваги. Прагнув Італії, але не звертав дуже уваги на те, чи се буде монархія чи республіка. Покидає Мацціні і йде за королем, бо бачить, що ціла Італія за королем. Не любить Мацціні, але Кавура ненавидить тільки тому, що не може зрозуміти його політики, його дипломатичних кроків.

К. Кавур — дипломат, користується коли треба діяльністю одного і другого великого земляка, а коли їх діяльність перехрещує його пляни, невблагано виступає проти них. Кавур добре знає, що Мацціні апостол, але не політик; що Гарібальді — вояк, але теж ніякий політик, ніякий адміністратор держави.

Але, врешті - решт, всі три вони були необхідні Італії: „велика віра Мацціні, войовничий запал

Гарібальді, терпелива і уперта праця Кавура" — створили Італію.

I

РІД КАВУРА, ДІТОЧИЙ ВІК І МОЛОДІСТЬ

Коли Франція під проводом Наполеона ворухить усією Європою, коли падуть старі устрої, коли народи прокидаються до політичного, культурного, економічного відродження, — тоді — 10 серпня 1810 року в Турині в столиці королівства П'ємонту і Сардинії приходить на світ Кавур. При хресті дають йому ім'я героя старовинного Риму — Камілля. З родини, що з неї походить Кавур, вийшов великий подвижник і святий католицької церкви Франц Салезій, яким родина Кавур дуже гордилась. З родини Салезіїв, яка походила з XI століття з місцевости Duingt, була матір Камільового батька.

Матір Кавура, французка — Аделяйда гр. Сел'єон. Її родина походить з Німу, а потім переноситься до Женеви. Батько Камілля зветься Мікеле Бенсо Кавур. Є палким легітимістом. Пізніше стає міністром поліції в Турині і невблагано виступає проти патріотів - революціонерів, спершу масонів, а потім карбонарів, які згодом за почином Джузеппе Мацціні, стали членами великої організації „Молода Італія”.

На родинному гербі Кавура виписане в німецькій мові мотто: *Gott will Recht* — Бог хоче права. Се мотто се наче тло, на яким виразисто виступає велика постать італійського патріота, державного мужа і творця нової Італії.

Від раннього дитинства Камілля був палкою вдачі, яка, інколи, непогамовано вибухає у нього.

Одного разу, маючи шість років, приїхав до свого дядька, матері брата, до Пресенж біля Женев. Подорож була погана, бо прибувши до Пресенж, жаліється перед дядьком на пошталіона, що в Женеві дав поганих коней. Малий Кавур вимагає, щоб усунути пошталіона. Каже:

— Треба його вибити. І вимагаю, щоб його викинули!

— Се може зробити тільки синдик, — відповів дядько.

— Хочу мати послухання у синдика, — заявив Каміллю.

— Матимеш завтра рано послухання.

І на другий день рано маленький Каміллю, церемоніяльно убраний у червону одежу, іде до синдика. Ставши перед синдиком, що приймав його з усім приналежним церемоніялом, Каміллю тричі кланяється і зясовує свою скаргу, проти пошталіона ясно, просто, рішуче. Синдик, вислухавши, відповів:

— Добре, пошталіон буде усунений.

Приходить час і Камілля дають в кадетську школу. Тут він стає розпукою професорів: неподатний, рухливий, неслухняний.

На потіху батьків молодого Камілля забирають до королівського двору Карла Альберта в Турині на пажа. Каміллю — русявий, з синіми очима, в червоній лівреї, презентувався дуже гарно. Та паж Кавур зовсім не захопився таким відзначенням і заявив, що бути одягненим мов рак, на червоно, се личить льокаєві, не йому.

З цього приводу Карло Альберто сказав:

Le petit Camille a fait le jacobin. Je l'ai mis à la porte.

Не дивлячись на те, що король узяв Камілля за яacobінця, що викинув його за двері, що — на

вістку про сю подію — вся його родина счинила плач і лемент, малий Кавур радіє:

— Нарешті, можу скинути рачачу ліврею!

У вісімнацятому році життя Камілл'є пише до брата: „Мої переконання стали причиною страшних докорів супроти мене; мені сказали, що я виро́док моїх дідів, що я зрадник мого краю, моєї касті. Та нехай небо буде мені свідком, що я скорше скінчив би мої дні в тюрмі, ніж мав би поступити нікчемно і негідно мого імени і моєї гідности, що ціню понад усе”.

В академії, у 1825-26 рр., коли відомий професор Пляна звертає увагу Кавура на математику, сей відповідає:

— „Вже не пора на математики, треба займатися політичною економією: час іде вперед. Маю надію, що одного дня наш край дістане конституцію і хто знає, чи не бути мені тоді міністром”.

Проте, в одному зі своїх листів пише:

„У першу чергу з замилюванням віддаюсь наукам математиці і механіці, що їх найбільше люблю. Думаю, що й дуже хосенним є глибокі студії історії, а найбільше хісна — пізнати мови”.

У його молодих роках великий вплив на нього мав його дядько з Женеви Дж. Дж. Де Селльон, що був великим лібералом, філянтропом, космополітом і сторонником скасування кари смерті і поправи долі усіх тюремників. Пізніше вони розходяться у своїх поглядах. Жива вдача Кавура відчуває його від світогляду дядька, що йде в розріз з його переконаннями патріота. Коли дядько, згідно з своїми поглядами, виступає проти кари смерті, Кавур уже тоді, маючи ледві 19 років, має увагу виступити проти дядькової думки. Він пише до нього:

„Не думаю, щоб се було проти природного

права вбити людину, коли здоровля суспільности цього вимагає..."

У 1827 р. перебуває він у Женеві на відпустці. Тоді уперше зацікавлюється релігійною проблемою. І се зацікавлення не покидає його на довгі роки. В тих молодих роках, Кавур зачитується творами таких авторів, як: Гізо, Б. Констан, Шарль Дюпен, Шарль Конт, Шатобріян, пані Де Стаель, Лямартін, Юм, Байрон, Адам Смит і ин.

Передусім цікавили його три перші французькі філософи - історики. Начитавшись їх, Кавур попадає у важку психічну боротьбу. Один з його біографів, Франческо Руффіні так говорить про сей період його життя: „На його раціоналістичну кризу склались чотири одіозні і співдіючі чинники: історично-філософський раціоналізм, антиклерикалізм, сентиментальна сугестія і теологічний раціоналізм. Сей фермент діє у ньому аж до його подорожі в Париж і Лондон, коли перед ним отворились нові обрії”.

Коли минула криза, він стає віруючим. Той сам біограф його каже: „антиклерикалізм Кавура був тієї самої натури, що й філософів і політиків *juste - milieu*, на яких доктрині він формувався і деякий час шукав у ній спонук. А саме, в громадським і церковнім житті був противником „*parti pretre*“, але велику пошану мав до релігії, до християнства, а, в самій суті, також й до католицизму”.

Молодий Кавур з роками свого розвитку фізичного і духового усе більше цікавиться суспільним життям своєї країни. В 1829 р. пише:

„в Італії іде боротьба між способами і формами старої суспільности і нової, між старим політичним ладом і палкою енергією нових жадних ширшого правління покоління”.

А до свого приятеля Брокедона пише:

„Коли вся Європа йде шляхом поступу, в той час ота нещасна Італія завжди ще під гнетом тієї самої системи цивільного і релігійного деспотизму”.

Та часи в тодішній Європі бурхливі, змінні, несуть усе нові несподіванки. Франція сколихнена великою революцією, бурлить даліше. І в 1830 році вибухає нова революція у Парижі. Усі володарі в Італії, а серед них і піємонтський, знову тремтять. У той час Камілло Кавур є в залозі в Генуї. На вістки з Франції, кричить: „Хай живе революція! Хай живе республіка! Геть з тиранами!” Двайтцятьлітній юнак кричить за республікою, про яку пізніше й чути не хоче!

За сей революційний вияв, Кавура переносять з Генуї до самотнього форту Барід, де він з своїм відділом стоїть залогою.

Військова кар'єра Кавурові з його політичними поглядами на устрій держави, з його рухливою вдачею — не подобалась. А ще до того, либонь, під спонукою останнього переносу, він подається до димісії. Причину відставки подає: слабкий зір. І в 1831 р., з прикрістю для батька, а з приємністю для себе, він покидає військо.

II

В ШИРОКИЙ СВІТ

Сам Кавур казав про себе, що „одного гарного ранку може прокинеться першим міністром Італії”; або, відповідаючи в академії проф. Плянї, що „хто знає, чи не бути мені першим міністром”. З тих висказів можна бачити, що Кавур приготувався не тільки на політичного діяча, а й на дер-

жавного мужа. Маючи живий, отвертий розум, він розумів, що безупинні вибухи революцій у державках тодішньої — на королівства та дукатства поділеної Італії; що конспіративна невтомна діяльність Дж. Мацціні, що виковував італійців-державників; що ті великі жертви життям, кровю, майном патріотів, ті тюрми, повні молодих італійців, ті заслання і вигнання — усе те мусить відкрити нову сторінку в історії Італії. І Кавур, покинувши військову кар'єру, став приготувлятися до сеї важкої хвилини не тільки для Піємонту, але для цілої Італії. В 1831 році починає він з того, що... забирається до італійської мови, щоб її докладно пізнати й опанувати. Бо нехай се й парадокс, але Кавур не знав своєї рідної мови. Його листи до знайомих, приятелів, міністрів, генералів писані переважно у французькій мові. Нехай се буде доказом для тих наших умислових німечників, які кажуть, що Шевченко, пишучи свій щоденник у московській мові, „схилився до Москви й її культури”. Ні Кавур, ні Шевченко, пишучи в чужій їм мові, не думали служити чужій державі.

Кавур хоче обїхати тодішню Італію. Хоче побувати в Римі, в Неаполі. Та се йому не вдається: австрійська влада, що тоді тримає землі Венеції, Льомбардії, а на інші має впливи, робить так, що він не дістає дозволу побуту в тих містах. Австрія передчуває у молодому Кавурові майбутнього противника великого формату. І Кавур, що створив Італію, властиво не бачив її. Він сам каже: „Все моє життя провів я у Турині”. Але в Піємонті, каже він, „можна набратись мозкового ревматизму”. У 25 році життя Кавур їде у світ, сим разом до Парижа. Ся подорож дала йому можливість пізнати життя великого осередка. В Парижі він входить у ширше товариство, буває у славних паризьких

сальонах, де збирається світ вишуканости й культури; ходить на балі, пізнає людей.

Париж живе тоді непевним, нервовим життям. Володіє тоді Францією Людовик-Пилип. Міністеріяльні кризи не переводяться. Франція перебуває економічну депресію. При кінці 1831 р. робітники фабрик шовку в Ліоні підчас демонстрацій несуть чорний прапор з написом: „Vivre en travaillant ou mourir en combattant“. („Жити, працюючи, або вмерти в боротьбі“).

В Парижі пізнає паню Мелянію Вальдор, яка згодом радить йому покинути батьківщину і жити стало в Парижі. На се Кавур, у травні 1835 р., відписує:

„І чому се, пані, я мавби покидати мій край? Іти у Францію і шукати розголосу в літературі? Бігти за тією малою винагородою, за тією малою славою і не стреміти ніколи до завдання, яке поставила собі моя амбіція? Яке добро мігби я принести людськості поза моїм краєм?... Ні, ні... Горе тому, хто покидає з погордою землю, що його породила, що покидає братів своїх — він негідний їх. Щодо мене, то я уже постановив, що ніколи не розлучу моєї долі з долею Піємонта. Добре, чи зле, але я усе моє життя віддам моїй батьківщині; ніколи не стану їй невірним, навіть і тоді, колиб я був певний, що мігби знайти найкраще моє особисте майбутнє“.

З Парижу Кавур їде до Англії, звиджує Віндсор, Кембрідж, Оксфорд, Страфорд, Бірмінгем. Також Велс. У Лондоні має приятеля Віліяма Брокедона і сей уводить його у широке товариство, знайомить Кавура з елітою Лондону. Буває і в парляменті. Велике вражіння робить на нього державний муж Роберт Піль, консерватист, ініціатор смілих реформ.

Взагалі, Кавур від ранньої молодости подивляє державних мужів Англії. Коли мав 24 роки захоплювався англійським міністром — Віліямом Пітом, який, на його думку, був „найбільшим державним мужем століття, найкращий ум новітніх часів“. А в своєму щоденнику нотує тоді: „А, якби я був англійцем, у сю пору я уже чимсь бувби і моє ім'я не булоб таке зовсім незнане“. Се він записує 31 липня 1834 р.

З Франції — він знає тільки Париж. І в Париж він їде спонуканий більше цікавістю юнака, що хоче пізнати той ославлений у тодішніх часах осередок молодого романтизму в літературі, в мистецтві, в політиці. Про се найкраще говорять уваги в його записнику: інші змістом із Парижу, а зовсім інші з Англії. Наприклад: у Парижі одного дня записує: „Баль у Касіно. Пригода з однією маскою“. На другий день знову: „Отримав я милий білет від моєї маски, що назначає мені стрічу на балі в „*mi-sage-me*“. А в листі до Санта Роза пише: „Нічого на світі рівно приємного немає за *salons de Paris*“.

А який інший він в Англії! У записнику читаємо:

„Англіїці посідають найкраще розвинене уміння працювати спільно. Вони в дискусії не перебивають собі. Велику пошану мають до кожного індивідуального погляду. Меншість, якою вона не булаб, є певна, що буде вислухана з увагою і терпеливістю“.

Правда, при всій тій пошані до англійців не міг він їм простити їх помилки: переслідування Ірляндії.

Пізніше, як говорить один приятель Кавура, було йому приємно заявляти, що у своїх подорожах навчився багато річей, а в першу чергу, навчився оцінювати людей не по їх походженні, а по

їх характері, по розумі, по культурі інтелектуальній і моральній.

III

ЖІНКА В ЖИТТІ КАВУРА

На сіж часи припадають початки його жіночих приязней.

В житті кожного великого чоловіка жінка відіграє певну роль. Для державного мужа, се вірна приятелька в щоденній праці, що так часто веде до нових осягів. Для мистця, жінка джерело надхнення. Мотря для Мазепи була по бурхливих задумах його широко закресленої політики, зорею супокою, відпочинку. Для Пастера — його жінка була добрим янголом у хвилинах його пекольної непевності, а то й зневіри. Матільда Везендонк для Р. Вагнера була вогнем надхнення, з якого родиться „Трістан та Ізольда”.

Кавур у своєму короткому житті, зокрема в роках ранньої молодости, зазнає багато любовних пригод.

За першого побуту в Парижі пізнав на балі молоду, гарну паню Мелянію Вальдор. Ся жінка була дещо старша за нього. Її любовні відносини з Кавуром увіковічені в романі *Alphonse et Juliette*, що його написала таки сама пані М. Вальдор.

За все своє життя Кавур стрічав не одну жінку, що приносила йому адорації й любов. Але не всіди був він за те „вдячний”. У своєму щоденнику у 1837 р. він нотує: „Жінки краще вміють кохати, ніж мужчини”. Сі слова диктує йому досвід його ще молодого тоді життя.

Були в нього знайомі жінки, з якими він у хви-

линах пригноблення ділився своїми думками на політичні теми дня. Такою була Мадам Сіркур, яку пізнав теж у Парижі.

Знав він дуже цікавих жінок, які помагали йому у його таємній дипломатичній роботі. Се були жінки не тільки патріотки тодішньої молододі Італії, але й знані вродливиці сих часів. Згадати б хоч Костанцу Арконаті Тротті, маркізу Костанцу Д'Адзелію Альфрієрі, графиню Кляру Маффеї Каррара.

Се остання брала чинну участь у п'ятиденному повстанні у Міляні проти Австрії у 1848 р. Найкраща з усіх тих жінок, що співпрацювали з Кавуром, що про неї мріяли короновані голови того часу, була графиня Веразіс Ді Кастіліоне. Була се та жінка, що у великій, чи не найбільшій грі Кавура за війну у 1859 р., відіграла велику роль. У спритних його посуненнях г-ня В. Ді Кастіліоне стала прекрасним дипломатичним знарядом, призначеним „звести“ (слова Кавура) і запевнити для італійської справи імператора Франції Наполеона III.

Остання його любовна приязнь була Бянка Ранцоні, гарна й славна танечниця. Як казали про неї: „Гарна, як тільки можна бути гарною!“ Се була остання любов Кавура.

Про неї згадує М. Кастеллі, пишучи про Кавура, таке: „Ніяка жінка не мала на нього найменшого політичного впливу. Ніколи не чув я, щоб він вимовив ім'я якоїсь жінки, тільки єдиний раз вимовив ім'я Р..., коли вона звернулась до нього, голови Ради міністрів, у справі свого чоловіка, що котився до руїни. В хвилині, коли вона виходила, я увійшов до нього. І він сказав мені: „Се сильніше за мене: не можу дивитися на гарну жінку — заплакану“.

Той сам автор додає: „Безперечно, Кавур не був сантіментальний, але піддавався першим вра-

жінням. Коли він чув про якийсь шляхетний учинок, про незаслужене нещастя, — се його сильно вражало: його очі ставали вохкими, зворушення прозирано з усієї його постави. Але швидко він приходив до себе".

З того, що знаємо про відносини Кавура з жінками, виходить ясно, що для нього жінка була пристанищем. Інколи він ділиться своїми поглядами на біг політичних подій зі знайомими жінками; інколи у хвилинах пригноблення, чи якихсь невдач пише до них листи на теми останніх політичних подій. Так, наприклад, було у 1849 р., коли в Піємонті прем'єром міністрів був Вінченцо Джіоберті, що готувався іти з інтервенцією в Тоскану. Та сей замір, через опозицію послів у піємонтському парламенті падає й Джіоберті подається до димісії. І тоді 26 IV 1849 р., Кавур пише до своєї знайомої пані Сіркур до Парижа:

„Піємонт подається під ударами Австрії не так завдяки противникові, як незрівняній нездарности архидемократичної партії, що була опанувала владу. Ся дурна і труслива партія зробила все, щоб нас згубити. Вона привела все до дезорганізації. Демагогія без розуму і без енергії думала, що зможе боронити свою свободу словами й відозвами!"

Іншим разом, коли у 1859 р., підчас війни Франції і Піємонту проти Австрії, несподівано для Кавура Наполеон III годиться з Австрією, з цісарем Франц Йосифом I, — тоді Кавур, по сій невдачі, подавшись до димісії і виїхавши до Женеви, пише звідтіля листи до Блянки Рамцоні, листи пригноблення, а може більше гіркости, втоми.

РОКИ ПРАЦІ, НАУКИ, ПОДОРОЖЕЙ

По своїй першій подорожі до Парижа й до Англії, вертається Кавур до краю. Він не хоче жити ні в дядьків у Женеві, що хотілиб його мати в себе, ані в родиннім замку Сантема. Його нудить задуха того напушеного, порожнього світу, сидіти безчинно він не може. Батько дає йому під його догляд господарство в місцевості Лері у Піємонті. Там Кавур має більше, як скромне мешкання, просту хату, а довкола неї простягаються поля під рижом, залиті звичайно водою. Тут Кавур віддається господарці з правдивим запалом.

У серпні 1835 р. до своєї родички Аделі у Женеві пише:

„Живу в стайнях серед коровячого гною... Замість того, щоб мати на спині ключ шамбеляна і мережану двірську одягу, маю у руках ціпок, а на голові солом'яний брилище і від ранку до вечора ганяю по полях”.

Мабуть ся праця давала йому задоволення, сповнювала його молоду душу поезією руху й праці. Кавур до кінця свого життя любить се своє господарство Лері. Часто, вже як державний муж, він їздить туди, щоб відпочити душевно, інколи, щоб утекти на деякий час від прикрих хвилин політичного життя у столиці Піємонту Турині. З Лері пише він листи до міністрів на тему біжучих справ держави; у Лері обдумує дальші пляни своєї дипломатичної гри. Скромна хата в Лері була для Кавура, коли він уже був державним мужем, тим самим, чим для Гітлера вілля у Берхтесгадені: там виконувалися нові політичні події на користь і славу його батьківщини.

Йому чужою була і незрозумілою холодна напушеність, дрібничковість не тільки в політичному житті, а й у щоденному. М. Кастеллі каже про Кавура: „Не цинив він гроша, як гроша; у своїй молодості любив гру; і знаємо від усіх його приятелів, що тратив чи вигравав великі суми з однаковою байдужністю...”

У 1835 по 1839 рр. Кавур цілий віддається господарці.

Та приходять знову роки, що його тягне поїхати за кордон. Тоді знову подається до Парижа. Але не тільки на те, щоб у сьому рухливому середовищі пізнавати ширший світ ідей, щоб слухати викладів М. Шеваліє з політичної економії, у яку він поринає з усім запалом; не тільки, щоб знову відвідувати сальони, — він їде туди й у справах фінансових: грає на біржі. І програє усе, що має. Пише до хати, до батька, листа, щоб йому поміг вибристи з деяких зобов'язань і дає врочисте слово, що не гратиме більше ніколи. І того слова дотримує на все життя.

Після сього побуту в Парижі, знов вертається до краю. З краю пише за кордон до знайомих листи, в яких говорить про задуху в краю, про назадняцтво, в порівнанні з іншими краями Європи. Ся задуха і страх, як він казав, перед „мозковим ревматизмом”, що його можна було набратись у Піємонті, де панував Карло Альберто, спонукали його знову покинути край у 1842 році. Коли у першу його подорож у 1835 р. його гонила цікавість до світу, а в другу — в 1840 р. господарсько-фінансові справи, то заграничний побут 1842—43 рр. був — роками науки для Кавура. Про сі роки Доменіко Берті каже:

„Ніяка подорож не дала Кавурові стільки користи, що в роках 1842 і 43 до Франції й Англії.

Він вернувся з думкою, вправленою в іспитах і в дискусіях на теми всіх великих політичних і суспільних проблем. Він пізнав головних державних людей Європи. Вернувся з широким знанням з ділянок промислу, землеуправного поступу; пізнав умовини життя робітників і хліборобів. А посідав граф Кавур дві найвищі інтелектуальні прикмети великих умів, а саме: вміння спостерігати факти і витягати з них загальні ідеї".

Кавур багато читає. Багато є таких, які кажуть, що Кавур крім політичної економії й політики як такої, нічого не знав, нічим більше не цікавився. Може до цієї думки причинились слова самого Кавура, коли він сказав, що мистцем він не є, на поезії не розуміється, що швидше збере Італію, ніж напише сонет. Та так воно не є. Ми вже згадували, що за молоду ще студіював він передових у тодішній Європі філософів, істориків. А й у молодших роках багато він читав. У одному листі його батька з 1825 р. читаємо „...він зарецитував мені кілька пісень Данта, пісні Петаррки, Кортічеллі, Альфієрі, Філікая, Якопо Ортіса".

Увесь час свого життя Кавур уважно слідкує за розвитком духової культури — а не тільки матеріальної. Мало того, він перечитує всі романи того часу.

Починає Кавур писати й статті до часописів і до журналів на хліборобські теми, про торгівлю збіжжям, тощо. Його писання викликають зацікавлення серед спеціалістів — економістів своєю новою, ясною, докладною думкою. Рівночасно угрунтовується у нього світогляд, кріпшає сила і стійність переконання.

Його, вже цитований, приятель Кастеллі пише: „Беручись сміло за розв'язку найважчих проблем соціалізму, він витягав на денне світло питання ка-

піталу і праці. І не вагався приповідати, що як уряди не візьмуться розв'язувати сі питання, то соціалізм матиме свій період тріумфу". І додавав: „Він, соціалізм, не буде тревати, але буде се фатальний період”.

Кавур майже сто років тому передбачав наші часи. Так в сі роки з Кавура виростає державний муж, що в часах розшалілого парляментаризму ХІХ століття зуміє накинати свою непохитність, свою негнугну волю королеві, партіям, народові і створити об'єднану Італію.

V

ПЕРШІ РЕВОЛЮЦІЙНІ БУРІ

Тепер зупинімся, хоч коротким поглядом, на літах, що попередили перші кроки Кавура, як міністра в уряді королівства Піємонту.

Були се роки повні несупокою, бурхливости, великі подіями. В сих роках у ріках крові від невдатних — але пізніше в наслідках хосенних — повстань патріотів проти наїздників, кільчиться зерно: самостійної і об'єднаної Італії під одним трьохбарвним прапором.

Під важким чоботом Священного Союзу, — до якого належали Австрія, Прусія, Росія явно, а скрито й Англія, — головним стовпом якого був австрійський міністр Меттерніх, меркнуть в Європі полумя свободи, що розпалила його французька революція. Все таки, гін наріодів до нових часів, до конституційних устроїв, такий сильний, що й запалений реакціонер Меттерніх не може стримати його.

Змагання до політичної незалежності італійців, що вже засмакували хоч куцої і неповної державности за Наполеона І, було таке нестримне, що

по короткій перерві воно знову вибухає. Сі перші роки боротьби за незалежну Італію — вела майже виключно інтелігенція. Молоді інтелігенти з буржуазних кругів були фанатиками ідеї визволення.

Ніколи не можна забути такої картини: імператор Наполеон I падає. Вояки італійської армії, що була під його наказами і билась за Італію, примушені розійтись: вірли і прапори ховають, а держална палять, а попіл з них ділять поміж себе і з'їдають зі стравою. І на таким фанатизмі опирався увесь визвольний рух аж до дня повної незалежності.

По короткій перерві супокію приходять роки 1820-21. Повстання, зорганізоване старшинами, вибухає в неаполітанському королівстві. Такеж повстання і в королівстві Піємонту. В Піємонті змовники працюють у порозумінні з молодим наслідником престолу Карлом Альбертом. Але він відмовляється узяти участь в революції й виступає проти змовників. Його батько Віктор Емануїл I уступає, а Карла Альберта назначає регентом. Арешти, тюрми заповнюються, заслання, шибениці. Але гомін повстання іде по всій Італії. Усі ті повстання, зорганізовані карбонарами, змагають до: звалення деспотизму і є за конституційним устроєм.

Розрухи починаються і в Міляні, де теж Австрія запроваджує „порядок”. 13 „змовників” арештовують і замикають в славнозвісній твердині Шпільберг. Між ними Сільвіо Пелліко, що здобув собі пізніше славу, описавши свої вязничі часи.

Ледві встигли здавити сі повстання — з допомогою Австрії, — як рухи за зєднанням Італії, з гаслом „за конституцію” — вибухають з новою силою. У 1831 р. патріот Чіро Менотті у порозумінні з дукою Франческом IV, володарем дукатства Модена, робить повстання проти деспотично-

го устрою, який утримує Австрія. У самій хвилині вибуху дука виступає проти змовників. Гремлять гармати. Чіра Менотті арештують і горячий патріот до кількох днів іде на шибеницю. В однім з сих революційних путчів активно замішаний Люї - Наполеон і його брат, що поляг при тім, а також Орсіні, батько пізнішого замаховця на життя Наполеона III.

Сим разом пожежа революції шириться знову майже по всіх державках Італії. Кров ллється. Патріоти заведені: там Карло Альберто, тут дука Франческо не тільки що зраджують їх, але обидва при помочі Австрії криваво розправляються з змовниками, що мріють про зєднену Італію. Італійські патріоти шукали між своїми володарями такого, що найбільше надававсяб стати на чолі визвольного руху. Такого не було: ті, на яких вони надіялись, зраджували їх. Але великі сі роки своїми фанатичними виступами, тією вірою, що вела перших мучеників на смерть.

Та скоро визвольний рух поширився й на ширші верстви населення. Уже трапляються між революціонерами й селяни. Вже в столиці Піємонту в Турині в карнавалі 1833 р. підчас одного балу у королівському театрі невідома квітьярка роздає дамам королівського двору і дипломатії китиці квіток, що були перевязані трьохбарвною — зеленою, білою, червоною, — стяжкою Італії. І поки дами і представники дипломатії спостереглись і кинули з погордою сі дорогі патріотам барви, квітьярка щезла.

На політичній сцені італійського визвольницького руху вже є Джюсеппе Мацціні. При кінці 1830 р. за приналежність до Карбонарів його арештують в його родинному місті Генуї. З браку доказів по кількох місяцях випускають з тюрми. Він

їде за кордон. За кордоном засновує чисто італійську, патріотичну конспіративну організацію, що називає її „Джіовіне Італія”. Над конечністю такої організації він передумав ще в тюрмі. Бо Карбонарі, що походили від масонерії, мали космополітичну закраску і се саме Мацціні не подобалося. „Джіовіне Італія” мала на ціли єдине Італію, її нарід, що треба було духово перевиховати на патріотів-італійців. Сього Карбонарі не могли зробити. І так починає Мацціні робити італійців, з якими пізніше Кавур зробить Італію. Мацціні впоює в італійців, що „Італія сама мусить діяти, а не вимагати і не приймати помочі від нікого”. Накликав постійно: „Ми, італійці, не можемо дозволити собі на радість і супочинок, поки батьківщина сумна і під ярмом”. „Таємниця сили знаходиться у витривалості і єдності зусиль”. Мацціні стає тим вогнем, довкола якого молодь запалює свої серця.

Дальше — приходить така індивідуальність, як Вінченцо Джіоберті. Він у молодих роках (род. 1801 р., умер 1852 р.) був співробітником часопису Мацціні, що називався так, як і організація „Джіовіне Італія”. Джіоберті переконаний республіканець, як і Мацціні, але до організації не належить. Пізніше методи боротьби Мацціні йому не подобаються і він переходить до монархістів. У своєму творі „Прімато” Джіоберті є федералістом. Але вже в слідуючому творі „Рінноваменто чівіле” він стає італійським „єдинонеділимцем”; твердить, що король Піємонту має бути королем Італії. Джіоберті також показує італійцям шлях до об'єднання. В сей час діляють іще такі філософи суспільники, як Дж. Доменіко Романіозі (1761—1835) правник і філософ, був і конспіратором, написав між іншими творами капітальний твір: „Della Costituzione di una monarchia nazionale rappresen-

tativa"; Сербаті Антоніо Росміні (1797—1855), великий католик, такийже патріот.

А на Україні в малому порті у Таганрозі, над Чорним Морем, молодий моряк Джузеппе Гарібальді прислухується палким бесідам незнайомого італійця, яким був Джіованні Баттіста Кунео з Генуї, про велике минуле Італії, про велич її майбутнього. Гарібальді запалюється ідеєю визволення Італії, порозумівається з Мацціні і вступає у ряди конспіраторів членів організації „Джіовіне Італія". Вже в 1834 р. бере участь у повстанні в Піємонті, що його зорганізував Мацціні.

Змови, повстання проти Австрії і її підручних володариків Італії не вгавають на всіх землях Італії. Ліберали працюють разом з революціонерами. І хоч сі повстання не вдаються, то вони лишають по собі безупинний фермент. Коли в р. 1844 два брати Аттіліо і Еміліо Бандієра, старшини австрійської фльоти, утікши з австрійського війська, в порозумінні з Мацціні подались ще з іншими конспіраторами, в королівство Неаполь робити повстання проти Бурбонів, де їх зрадою схопили і розстріляли, тоді усі накинулись на Мацціні, що він висилає молодь на явну і некорисну для справи смерть. Мацціні відповідає: „Вони (Бандієри) змили з вас пятно трусливости, яке вам дає уся Європа. Вони навчили вас, що людина мусить жити й умирати за свою віру!"

У 1846 р. на папському троні сідає Пій IX. Його мають за ліберала. Ліберали й революціонери ожили надією, що бодай на папських землях прийдуть полегші. Були й такі, що думали, що новий папа буде вогнищем свободи Італії. Він повипускав з тюрем політичних в'язнів, у його державі війнуло іншим духом. Та всі ті акти робив папа не під впливом своїх нібито ліберальних переконань,

лише з почуття християнського милосердя, як се сам заявив. Приходить час, що й він виступає проти визвольницьких ідей Італії. І приходить розчарування серед ідейної частини італійського суспільства.

Уряд австрійської імперії за всяку ціну старається поширити в Європі думку, що визвольні змагання італійців се — „французька інтрига“. (Звичайні в таких випадках інсинуації). Говорила тоді Австрія, що немає ніякої небезпеки на тих італійських землях, що були безпосередньо під Австрією, чи тих, де Австрія була жандармом ладу і супокую; що, крім декількох політичних ворохобників, сам нарід супокійний і дбає тільки про свої матеріальні інтереси. Один з істориків, Мікеле Розі, говорить про той час: „Австрія не спостерігалася, скільки то італійців бачили велику шкоду для Італії в тому, що вона політично розчленована, що знаходиться під владою чужинця; і що принципи національності і свободи не є принесені з чужини, і що вони не є приємні тільки деяким горячим головам; що се овоч італійської землі“. Австрія сього не бачила.

Та починає віяти іншими часами. В Австрії заважаються перші позначки ослаблення. Рух за конституційним устроєм шириться не тільки в Ломбардії і Венеції, а в цілій імперії. Зближається 1848 р.: „весна народів“, що й нам мала принести нові часи: часи національного відродження. Визвольний рух потужніє і на всіх землях Італії, у всіх державках. У деяких державах — як королівство Неаполь і Сицилія, папство, дукатство Модени, під Австрією, Ломбардо-Венеція — бачимо нещадний виступ реакції проти визвольних рухів. Зате в дукатстві Тоскани приходять полегші. А й Карло Альберто, помічаючи скріплення ферменту за консти-

туційним ладом, бачучи, що Австрія, якої взаємини з Францією псуються, слабне, він починає схилитись до лінії лібералів.

У королівстві Неаполь - Сицилія вибухає повстання проти Бурбонів за конституцією. Речником єдності Сицилії з континентом стає Люїджі Сеттембріні. Вибухає повстання проти Австрії й у Міляні 1—10 I 1848, що було здавлене, а яке в три місяці пізніше вибухає з ще більшою силою. Коли прийшла вістка про революту у Відні — вчасною весною 1848 р. — тоді, як відгомін повстають округи Венеція і Міляно одного дня: 17 березня. Творяться уряди. Старий Радецький, австрійський маршал, примушений опустити Мілян. Піємонтці стараються використати положення. 23 березня писав в „Рісорджіменто" Кавур: „Ми, люди зимної крові, які більше звикли слухати наказів розуму, ніж порушень серця, ми голосно заявляємо: є лише одна отверта дорога для нації, для уряду і для короля: війна, зараз таки війна!"

Карло Альберто заряджує мобілізацію і посиляє військо в Льомбардію. Так починається перша війна італійців за своє об'єднання.

20 березня 1848 р. військо Піємонту є над річкою Тічіно — на кордоні австрійської імперії. А під північ 23 березня проголошує король війну Австрії. У своїй відозві „До Народів Льомбардії і Венеції" він говорить, що „несе їм ту поміч, що належиться від одного брата другому братові, від приятеля приятелеві", що його війська „несуть герб Савої, що видніє на трьохбарвнім прапорі Італії".

З усіх займанщин цілими курінями напливають італійські охотники до армії Карла Альберта. Війна, якій спротив ставить і Пій IX, дораджуючи імператорові Австрії відступити Піємонтові Льомбардію

і Венецію, і Франція й Англія, що радять помиритись, — таки починається. Карло Альберто рішився збирати до купи землі Італії. Приходить до великого бою з австрійськими військами під Гоїто, де перемагають війська Піємонту. Та під Кустоцою Карло Альберто терпить поразку і відступає на давню границю — річку Тічіно. Рік пізніше, 23 березня 1849 р., коли минув розмир, Карло Альберто з словами: „краще червоний берет, ніж упокорення перед Австрією“, — знову починає війну. Та не судилось йому й тим разом досягнути перемоги: під Новарою його розбивають. До програної причинився невмілим своїм проводом генерал Хржановскі. Карло Альберто таки на полі бою, зараз по програній битві, абдикує і тутже передає володарство синові Вікторові Емануїлеві II, а сам, перейшовши непізнаний бойову лінію противника, іде на самовільне вигнання у Португалію.

Після програної під Новарою по всіх землях Італії ширяться криваві повстання. Та вони поволі під натиском ворожих сил слабнуть. І рік 1849 се чорна реакція сил, у першу чергу Австрії і королівства Неаполь. А в Піємонті, після програної під Кустоцою, а потім під Новарою внутрішні свари. Партії обвинувачують себе взаємно, міністрів атакують за те, що вони походять з інших земель Італії, а не з Піємонту. Але молодий король Віктор Емануїл II уже не думає зійти з раз вибраного шляху: зєднання Італії.

Сей короткий історичний огляд визвольницького руху в Італії дає нам тло, на якому виразно виринає постать Кавура. В напруженій атмосфері того часу він виховується, росте, в ній формується його політичний, державницько-творчий розум.

VI

КАВУР МІНІСТРОМ

Проте в тих таких рухливих роках у визвольній історії Італії Кавур не проявляє ніякої політичної діяльності. Хоч він і думає про службу своїй батьківщині, хоч і пише у своєму щоденнику, вже в двадцять четвертому році життя, що якби він був англіємцем, то вже займавби якесь високе становище в державі, то він, після своєї останньої подорожі до Лондону і Парижа, живе даліше в П'ємонті, а точніше — в Лері на своєму господарстві, не висуваючись на політичну арену.

Вдачею був відважний і не думав ніколи скриватися зі своїми переконаннями. Се ми бачимо по його рішучій поставі й супроти самого короля Карла Альберта, коли він, Кавур, не хотів бути на дворі пажем; чи пізніше, коли з вибухом революції у Парижі, в 1830 р., кричав: „хай живе Революція!“ Та й у часах, коли він є головою ради міністрів, потрафить рішуче виступити й проти свого короля, якого повагу творить і підносить до нетикальних висот. Але в ніякій політичній революційній організації не є. Діяльністю Мацціні цікавиться і за нею слідкує, але до партії його не належить. Замолоду, у 1834 р., коли Карло Альберто заборонив читати і розповсюджувати писання Мацціні, Кавур каже:

„Якби я був Карлом Альбертом, то дозволив би читати часопис „Джівіне Італія“ прилюдно на майданах, щоб скріпити трон“.

Отож у політичному житті живої діяльності Кавур не бере, але увесь час пригтовляється до неї не тільки у своїх молодечих мріях, а й своєю

інтелектуальною підготовою. Кавур приготується до влади, як мистець до виконання свого твору. І коли прийде час забратися до виконання цього твору, то він вкладає в своє діло весь запал своєї істоти, інколи зі шкодою й для власної особи і поваги. Він скаже:

„Хай конає моє ім'я, хай конає моя слава, щоб тільки Італія стала нацією“. Бо він єдину ціль матиме перед своїми очима: зєднану Італію. „Якими різними не видавалисяб його мотиви, — каже один біограф, — всі його чини зміряли до одної-єдиної ціли: зробити вільною й славною його батьківщину“.

Інший біограф говорить: „...либонь у житті ніякого іншого державного мужа не бачимо такого різкого поділу на два періоди, як у Кавура: майже повна невідомість про нього і безчин першого періоду і кипуча діяльність, майже в одну мить здобута слава — в другім. І, рівночасно, між обома періодами такий незвичайно нерівний щодо часу розподіл. Якби Кавур був умер при кінці 1847 року, то хоч був уже в трицять сьомому році життя, по ньому й спогаду булоб не лишилося. Та, на щастя, три роки його життя як журналіста і посла, від кінця 1847 р. до кінця 1850 р., і більше як десять років його діяльності як міністра, були таким накопиченням великих, геройських чинів, що все те має у собі щось надлюдського“.

Приходять переломові роки для Європи. В австрійській імперії, що була жандармом супроти визвольних рухів народів, своїх і чужих, появляються щілини. Кавур передбачає ці роки і виступає на політичну арену. При кінці 1847 року закладає у Турині свій часопис. На його сторінках порушує справи політичного й економічного характеру. Напрямок часопису: свободолюбний, проти абсолю-

тизму. У тому самому році його вибирають послом до піємонтського парламенту.

Рік 1848! Весна народів! В Австрії революція. Імператором стає Франц Йосиф I. Підпора абсолютистичної реакції Меттерніх під натиском молодого цісаря подається до дімісії. Перші вибухи наступили в Сицилії і в Неаполі. Потім в Римі, в Льомбардії й Венеції. В Льомбардії тимчасовий уряд проголошує злуку з королівством Сардинією. Таку саму сполуку ухвалюють збори нотаблів в Венеції. Так зєдналася була в одне королівство ціла північна Італія. У Франції приходить до влади — спершу як президент республіки — Люї-Наполеон. Карло Альберто, король Піємонту, схиляється до визвольницького руху. Вичуває, що приходять догідні у політичній грі для нової Італії часи, коли можна й малому Піємонтові вхопити за зброю й виступити проти Австрії. Надто тоді, коли по п'ятнацяти роках невтомної і ревної виховно-конспіративної праці Дж. Мацціні уже повставало нове покоління італійців. І коли, як відгомін революції у Відні, повсталала проти Австрії Льомбардія і Венеція, а інші землі Італії проти своїх князів, Карло Альберто рішається на війну проти Австрії. Кавур у своєму часописі „Рісорджіменто” 22 березня пише: „Година Савойської династії вибила”. Серед італійців патріотів повіяло новим духом. З усіх земель Італії передираються через кордони до Піємонту утікачі, що стають добровольцями у війську Карла Альберта.

Найбільший бій піємонтців проти Австрії був 30 травня 1848 р. під Гоїто. Там згинув брат Кавура Август, що мав 19 років і теж пішов на війну охотником. Кавурові привезли з поля бою зкрівавлений і подіравлений кулями плащ Августа. До кінця життя тримав Кавур сю пам'ятку у своїй спальній

кімнаті, а вмираючи, наказує себе поховати поруч брата Августа в гробниці в Сантем.

Під Кустоцою Австрія розбиває піємонтське військо. Кавур іде охотником до війська. Та король був примушений підписати з Австрією розмир. Може не так під натиском ворожого війська згодився король підписати розмир, як під натиском внутрішнього політичного хаосу і безладдя між самими італійцями. Австрія незримими шляхами починає розвалювати єдність італійців. В Міляні підносяться голоси проти того, щоб лучитися з Піємонтом. Дійшло до того, що 29 травня 1848 р. мало вибухнути повстання проти тих, що були за злукою з Піємонтом. Що робота проти зєднання була роботою Австрії, се видно по висліді плебісциту, що відбувся 8 червня 1848 р. у Льомбардії: за приєднанням до Піємонту було 561.020 голосів, а проти 681 голосів.

Головою уряду Піємонту стає тоді В. Джіоберті. Він змагає до інтервенції у дукатстві Тоскана, на що дука Леопольд годиться. Та парлямент виступає проти сих намірів Джіоберті. Кипить боротьба в піємонтському парляменті. У своєму листі до генерал-отамана П. П. Бойл ді Путіфігарі 21 лютого 1849 р. Кавур пише: „Може висновком боротьби Джіоберті з парляментом буде: диктатура або війна. Бо, щоб оминути сорому, що його приносить панування демагогів, інших засобів немає”.

З тих слів бачимо, що ліберал Кавур зовсім не по ліберальному думає тоді, коли демократи-демагоги приносять шкоду молодій ідеї: зєднанню Італії.

Карло Альберто знову починає війну проти Австрії, яка, як уже сказано, кінчиться розбиттям війська Піємонту біля Новари — 23 березня 1849 р. — і абдикацією Карла Альберта в користь свого

сина Вікторія Емануїла II. У Піємонті після Кустоци, а ще більше після Новари приходить до духового заломання в армії і серед суспільности. Війна спричинює економічну кризу. Фінанси захитані. Партії, одні одних обвинувачують у програній. Так проходить 1849 і 1850 роки.

Револуція всюду була здавлена. Єдина держава, в якій не прийшло до реставрації — було власне королівство Сардинія (Піємонт). В ній залишилася конституція 1848 р. і національно-італійський трьохбарвний прапор. Воно стає осередком, звідки ітиме праця об'єднання цілої Італії. З людністю, несповна 5.000.000 обіймало се королівство — острів Сардинію, Генуйське побережжя, Савою і Піємонт з столицею в Турині.

При кінці 1850 р. головою ради міністрів Піємонту є Масімо Д'Адзеліо. Генерал Лямармора пропонує йому на міністра хліборобства і торгівлі Кавура. Д'Адзеліо вже знає Кавура з його діяльності журналіста, що завсіди висував нові сміливі реформи в економічній площині, щоб при допомозі їх направити фінанси Піємонту, і відповідає Лямарморі про Кавура: „Таж він в одному місяці переверне до гори ногами ціле міністерство!" Але пропозицію приймає. 11 жовтня 1850 р. Камілло Кавур стає міністром хліборобства і торгівлі в уряді Піємонту.

Найперше — треба було рятувати малу, але для майбуття всієї Італії важну державу від економічної кризи. В Піємонті, як і на інших землях Італії, ще існувало завелике число чернечих мужеських і жіночих чинів, що було природним явищем до французької революції, коли вони мали в своїх руках багато й світських урядів, але не в часи 1850 року. Кавур розуміє, що прийшли роки, коли мала вирішитися доля Італії. При владі у Франції

находиться Люї-Наполеон, який, укріпившись, поведе закордонну політику своєї країни на ширші шляхи. Се Кавур передбачає. Але його задуми натрапляють на великі перепони. На кожне потягнення треба було згоди короля і голови ради міністрів, якої не все легко було досягнути.

Врешті, в 1852 році, Наполеон III стає імператором. Сей диктатор більше схильний до Італії, ніж демократ Людвик Пилип. Що більше: Наполеон III вірить у післанництво романських народів в Європі. Се Кавур добре знає.

Того самого року, 1852, на місце М. Д'Адзелія як голови ради міністрів Піємонту приходить Камілло Кавур. Свої заміри реформ повів тепер у всю ширину й глибину. Проти нього, чи то пак проти його реформ виступає правиця (клерикали з графом Соляро Делля Маргеріта), для якої реформи Кавура були правдивою революцією, і невхопний Дж. Мацціні, який був за ще радикальнішими змінами. Кавур мусів дуже обережно плисти серединою сього розбурханого моря. Доходило до того, що, коли в 1855 р. королеві Вікторові Емануїлові II умерла матір, а пізніше жінка і брат, то клерикали поясняли, що се палець Божий „за переслідування, яких король допускається супроти Церкви". А ще передтим, у жовтні 1853 р., галаслива юрба напала на хату Кавура, кричучи, що він є спричинником голоду серед народу. Його, на щастя, не було дома: був на засіданні ради міністрів.

Та Кавура ніщо не стримує перед працями, які він виконує, щоб піднести Піємонт зі скрути. Вже його попередник М. Д'Адзеліо сказав, що Кавур „має чортівську енергію". Він будує у Спеції великий воєнний порт, пробиває великі тунелі у Люкоманіо, Ченізіо, будує порт у Генуї, фортифі-

кує місцевости Касале і Александрію, будує шлях По. А вулиця кричить: „політика пана графа шкідлива, божевільна й немудра”. Він приймає на видні становища в державному апараті італійських діячів з інших італійських земель, а вулиця кричить, що він приймає „чужинців”. Бо ті ревуни не розуміли того, що розумів Кавур: що Піємонт мусить виховувати нові кадри робітників для майбутньої незалежної Італії. Його називали „циніком, брехуном без скрупулів, без милосердя, без моралі”.

Заводить велику ощадність. Закордон — як звичайно в таких випадках — пропонує йому приватні фінансові спекуляції. На се він відповідає: „Міністри короля Сардинії, переняті вагою їх обов'язків, більш про ніщо не думають, як про громадську справу”.

Перечитуючи його листування з часів, коли він став міністром хліборобства і торгівлі, чи пізніше прем'єром, бачимо його незвичайну живу діяльність: у сих листах говорить про фінансові справи, про відсотки, які хоче Ротшільд від позички, що не має стільки гроша, щоб гідно утримувати посольства в таких містах, як Лондон, Париж, Царгород і що тільки та людина може зайняти там становище посла, що „має свої власні засоби”. А попри се безупинно цікавиться своїм господарством у Лері і пише до інженера Рокко Коллі про купно молодилки та про нові ножі до січкарень.

Та вже зближаються вирішні для Піємонта події, які, завдяки невтомній й спритній дипломатичній роботі Кавура, приведуть до повстання нового державного твору в Європі: королівства Італії.

VII

ВЕЛИКА ГРА

В історії, слабі не винайшли досі іншого засобу, щоб поправити своє соціальне і правне становище, як той, щоб стати сильними. *Cruet*

Заки перейдемо до років великої, властиво найбільшої політичної при Кавура за велику ставку: за створення королівства Італії, познайомімся, хоч у важніших рисах, з його світоглядом, з його поглядом на політику.

Він, як вже знаємо, є сином ліберальної доби. Та в його діяльності побачимо, що, ідучи до своєї єдиної у його житті мети — Італії, він ніколи не тримався мертвої букви доктрини лібералізму. Часто — коли того вимагало добро справи — він ставав різким антилібералом. Тоді він валив по демократії, по парламенті, вимагав диктатури. Коли добро справи вимагало, Кавур не завагався засудити, правда заочно, на смерть і такого патріота, як Джованні Мацціні за повстання проти Піємонту, зорганізоване і викликане у 1857 р. Бо Кавур, певний у своїх замислах, що вели до певної цілі, був непохитний, невблаганий: він вірив у перемогу свого діла. У своїй грі він не має милосердя, ні сентименту. Кавур, ліберал, знав, що кождою перепону, що стоїть на шляху до цілі, треба усунути хочби й силою. Він би не розумів поступовання, аналогічного до поступовання наших „Кавурів“, коли Грушевський толерував П. Скоропадського і навпаки; Скоропадський толерував С. Петлюру і навпаки; Петлюра толерував В. Винниченка

і навпаки. Правда, Кавур тому був жорстокий до противників, хоч се були такі італійці-патріоти, що вірив у свою ідею; що „завсіди з упертою думкою хотів зєднану і вільну Італію”.

Його улюбленим політичним філософом був Франческо Гвіччярдіні (XVI в.). Сі три максими просто не сходять з провідної думки Кавура:

„Усі держави, коли добре призадуматися над їх початком, — є напасні...” „Хто сказав: народ, той справді сказав: божевільний; бо се — потвір повний неясностей і помилок, і його пусті погляди є так далекі від правди, як — по думці Птольомея — далека Еспанія від Індії...” „Говорив мессер Антоніо з Венафри, і добре говорив: збери разом шість або вісім мудрих, то всі стануть божевільними; бо, не погоджуючись, радше беруться негайно дискутувати над справою, ніж розв'язувати її”.

Думки — такі далекі від ліберального культу анархічної й безвідповідальної юрби. Думки, в яких — геніяльно і просто — блистить та невблагана критика демоліберальної доктрини, й держави, яку розвинув щойно фашизм.

Приходять часи кримської війни 1853—1856 р., коли проти Росії виступають Англія, Франція й Туреччина. Австрія у сю війну не мішається. І либонь Кавур уже тоді передбачив, що ся неутральність Австрії — се вияв слабости її і що приходять роки рішучої розправи італійського народу з дунайською монархією. Щоб Піємонт мав право забрати голос на політичній арені Європи, Кавур простує до того, щоб ота маленька держава — Піємонт узяла участь у сій війні, щоб п'ятнацять тисяч піємонтського війська стояло рама об рама з військами Англії і Франції. Сардинія виєквіпувала й вислала своє військо власним коштом. Від грошової підпомоги Великої Британії — Кавур відмовив-

ся. 15.000 — для 5-мільйонної Сардинії — се було велике число, коли взяти під увагу, що Франція послала 30.000, а Англія — 20.000.

Парлямент, з своїми демагогами, виступав проти Кавура, проти участі Піємонту в кримській війні. Та при голосуванні у парламенті було 95 голосів за війною, а 64 проти, а в сенаті 64 за, а 23 проти. Кавур переміг. Через Крим, через союз з Наполеоном III, думав Кавур згодом відібрати землі Льомбардії і Венеції. Сього ніяк не могли зрозуміти його противники. Не розуміли того й генуезці, які боялися, щоб через війну з Росією, не потерпіла їх торгівля з Одесою.

Не розумів Кавур і Мацціні, що підчас приготування до кримської війни закликає піємонтське військо до дезерції; а коли те військо сідає на кораблі, Мацціні викликає заворушення в Генуї. Характеристичне для часів італійського рісорджіменту те, що були тоді три великі патріоти, що створили Італію: Мацціні, Гарібальді, Кавур. Але дуже часто ці три мужі не розуміли себе, хоч ішли до тієї самої цілі — до зєднання Італії — іншими шляхами. Ці непорозуміння між ними часто набирали трагічної закраски. Усі біографи Мацціні годяться у твердженні, що він, довкола якого гуртувалася уся найкраща патріотична молодь Італії, по 1848 році повинен був відійти від політичного життя. Мацціні був великий характер, але через свою неподатність у політиці його ідеї від 1848 р. були негативні і незгідні з дійсністю. Найкращий біограф Маццініа англієць Болтон Кінг (Bolton King) каже: „На словах Мацціні ставляв зєднання понад республіку; твердив, що відірватися від Австрії було важніше від усього іншого, а в дійсності дальше шкодив своїм республіканізмом. Король Вікторій Емануїл II збирав сили проти Австрії,

а Мацціні усетаки не вірив королеві". Його республіканське доктринерство „так у ньому глибоко сиділо, до того ним володіло, що затемнювало в ньому державного мужа". Дальше той сам автор говорить, що від Мацціні Кавур був „характеру зовсім іншого, по вихованні був аристократ, геніяльний противник теорій". Умів „роками ждати". „Коли у гру входила користь для його батьківщини, тоді поступав безоглядно"... Ще інший автор, пишучи про Мацціні, каже: „Дуже різними, взаємно до себе ворожими засобами — може й темпераментом романтика й ідеаліста один, а позитивіста, хоч не без нахилу до ризику другий, — вигнанець у Лондоні і міністр у Турині конспірували без взаємного розуміння до тієї самої цілі".

Кримська війна почалась. Союзники перемагають москалів біля Черної, (де відзначилися піємонтці), здобувають Малахів Курган, здобувають Севастополь. І так Кавур Кримом реабілітує Піємонт за програну під Новарою у 1849 р. До генерала Лямармори, що проводить італійським військом у Кримі, Кавур пише листи повні захоплення, а з Лері пише до свого міністра внутрішніх справ Раттацці про те, щоб у церквах Турину кінечне відбулись торжества з нагоди здобуття Севастополя, щоб відспівано „Те Деум" — „Тебе Бога хвалим". Рівночасно пише про поїздку короля Піємонту до Лондону.

Кримська війна, щодо якої усі уже зрозуміли, що тільки завдяки реформам і ощадності Кавура міг Піємонт витривати фінансово в сій кампанії, се був тільки вступ Кавура до дальшої його гри. Були люди, що називали політику його абсурдом і романтикою. До одної з своїх знайомих у Парижі, Кавур у 1855 р. пише, що

може хтось і говорить, що „наша політика абсурдальна і романтична“, то він усетаки дальше ве-
стиме її.

Після кримської війни збирається у Парижі 1856 р. конгрес, щоб заключити мировий договір. По намові свого приятеля М. Кастеллі Кавур їде до Парижа на конгрес. Того року Піємонт з тієї поїздки Кавура нічого практичного не зискав, але ще більше привязав до італійської справи імператора Наполеона III, що вже рік перед тим питався: „Що можнаб зробити для Італії?“ Побут Кавура на конгресі у Парижі в 1856 р. був прелюдією до таємних його розмов у двійку з Наполеоном у Пльомбер 1858 р.

В Пльомб'єрі заключено умову. Наполеон обіцяв увільнити цілу Льомбардію й Венецію аж до Адрії, а Кавур уступав Савою і Ніцу. Тепер положення було инше, як підчас першої війни Піємонту з Австрією. Тепер в Європі були дві динамічні сили — імператорська Франція і Прусія Бісмарка. До них рішив приєднатися Кавур. Наполеон — Бісмарк — Кавур, всіх їх еднав принцип національностей і — ворожість супроти Австрії. Революція 1848 — завдяки якій встали на ноги німецька, італійська і — почасти — угорська нації, пірвала з засадою „ненарушности договорів“, отвираючи нові перспективи і перед — ще незєдиненою — Італією.

Повернувши з конгресу в парламенті у Турині Кавур заявляє: „У бігу історії, се вперше італійська справа була поставлена на європейському конгресі... Австрія і Піємонт через непримирність засад не зможуть ніколи порозумітися“. Кавур, виголошуючи ці непримирні слова з парламентарної трибуни, оперся на словах таки австрійського політика й посла в Парижі, Буоля. В розмові з ним Кавур підсунув думку, щоб Австрія повела супроти Італії

ліберальну політику, відповідну до політики ліберальних Англії і Франції, але „Буоль — говорив Кавур у парламенті — відкинув ці пропозиції у найбільше рішучий спосіб, і заявив мені, що на ґрунті засад ми ніколи не дійдемо до порозуміння і що між Австрією і нами існує цілковита суперечність”.

Австрія у своїй заїлості проти Італії була невблагана. Не хотіла бачити, що саме ся сліпа нестерпність буде причиною її програної у найближчій війні з Піємонтом, який переімениться в королівство Італії. В той час, коли на конгресі, 1856 р., розглядають справу Італії, лорд Кларендон каже: „Щодо Австрії, то вона, відмовляючись від усяких уступок в користь Італії, кидає рукавичку визову всій ліберальній Європі”. У приватній розмові з своїм приятелем М. Кастеллі, Кавур сказав: „Ся упертість (Австрії), що є шкідливою тепер, в майбутнім висліді принесе користь Італії”.

Звичайно, в офіційних виступах на конгресі Кавур був м'який, делікатний, але в приватних розмовах з дипломатами відважно твердив:

„Якщо дипломатія є безсильною, то мусимо захопитися нелегальних засобів: я схильний до заходів скрайних і одчайних. Сьогодні — відвага, се найкраща політика”.

Вислід конгресу, по вражіннях самого Кавура, такий: „...сконстатовано, що по доброму ніколи нічого від Австрії не отримаємо. Нема іншого виходу, тільки одна можлива розв'язка італійської справи: війна... Не лишається нам нічого іншого, як приготувлятися до війни смертельної, до війни на ножі”.

Як бачимо, італійський ліберал, Кавур вів національну політику як націоналіст: він не шукав опертя в лібералізмі, лише в моральних вартостях

італійського народу. Ми бачимо, як Кавур, „реальний політик“, у своїй тактиці ставав на шлях Мацціні. Правда, він знав, коли який підхід у політичній грі уживати. Проте, у всенародне повстання не вірить, у що вірив Мацціні. Кавур, коли побачив сліпу упертість Австрії, сходиться в Генуї на переговори з Мацціні у справі повстання проти австрійського васала в дукатстві Модена. Та не договорились. Мацціні задумує викликати повстання проти Бурбонів на Сицилії і знову починає з Піємонт у сій справі переговори. Та переговори знову нічого не дали ні для однієї сторони. Кавур бачив усе в монархії, Мацціні на словах бачив тільки Італію, але на ділі таки хотів тільки республіки. Кавур провадив політику так, щоб у слушній хвилині вибуху війни за зєднання Італії, були за ним усі революційні сили з Мацціні разом. Щоб прогнати з італійських земель Австрію, він „був готовий обставати за Наполеоном III, понижатись аж до крутїйства, аж до бруталности супроти республіканців; був схильний користуватись у своїй роботі і революціонерами, але на їх риск і їх небезпеку, а на більшу славу монархії“.

На ніч із 25 на 26 серпня 1856 р. у дукатстві Маса і Каррара Мацціні приготував повстання проти Піємонту. Вже 2 серпня тогож року Кавур знає про се і повідомляє міністра Раттацці. А 3 серпня Джіосеппе Ляфаріна, заступник голови „Сочієта Націонале“, патріотично - конспіративне товариство, заложене Кавуром, пише до Вінченцо Чянчіольо: „У Маса і Карарра, Мацціні, як звичайно, замість щось створити, зважився розбити наше діло. Що се за патріотизм, то я справді не розумію сього“. Але там, де треба, Кавур, як я вже завважив, послугується революціонерами. Товариство, якого містоголовою був Ляфаріна, було легальне

в Піємонті і таємне в абсолютистичних державах Італії й під Австрією. Ляфаріна оповідає про своє таємне побачення з Кавуром в сій справі, коли Кавур заявив йому: „Робіть, що можете. Перед світом я виречуся вас, як вирікся Петро свого Пана”.

У 1857 році цісар Австрії Франц Йосиф I їде до „королівства Льомбардії - Венеції”, де австрійський уряд повів політику угодову, звернену проти Піємонту. Кавур навіть шамбеляна не висилає з Піємонту на прийняття цісаря. Преса Піємонту, значіння якої Кавур розуміє і мудро користується нею у своїй роботі, безпощадно накидується на тих громадян Міляна, що хилять спину перед цісарем Австрії. Старий Меттерніх казиться на Турин за сю пресову кампанію. Кавур висилає своїх емісарів і каже їм:

„...уважайте, як дипломатія вас там зазрить, то я відпекуюсь від вас”. І такі вказівки кидає емісарам: „Жбурляйте камінням на австрійські стійки. На мурах пишть: „Слава Італії!” Робіть усе, щоб у Міляні проголосили военний стан”.

Так нишком говорить Кавур до своїх емісарів, які заходять до нього у міністерстві тайними ходами, а голосно до льорда Кларендона, коли сей спитав його, чи він дуже задоволений, що з Міляна Австрія забрала жорстокого маршала Радецького, а на його місце дала ліберала Максиміліяна, — каже: „О! дуже задоволений!”

Ми навмисне навели сі два епізоди про приготову Мацціні до повстання у Маса і про побут цісаря Австрії у Міляні, бо вони кидають дуже характеристичне світло на Кавура, як політика, а ще краще — як державного мужа.

Найбільша гра Кавура, се втягнути Наполеона III у війну проти Австрії, проти якої самому Піємонтові, немає й мови зачинати. Увесь його сприт скер-

мований на викликання сеї війни. Піємонтський парламент був так партійно сконструований, що більшість була проти війни. Та Кавур ще перед кримською війною так зреконстрував парламент, щоб за собою мати більшість. Розумів, що до кожної війни мусить приготувати громадську думку. Коли Кавур прийшов до влади, Піємонт у своїх політичних угрупованнях виглядав так: консервативна партія, що називалась і аристократичною; партія ліберальної опозиції, що називала себе то демократичною, то буржуазною. Крім сих двох були ще скрайніші від однієї і другої партії. В першій партії був Кавур, у другій Раттацці, а з ним ішов Буффа. Всі три вони творять у парламенті центр: Кавур відривається від назадницької і клерикальної правиці, а Раттацці і Буффа від крайної лівиці. І саме завдяки сьому „центрові" міг Піємонт узяти участь у кримській війні. На сійжеж „середині" опирався Кавур, зміряючи до війни з Австрією у 1859 р. Сам Умберто Раттацці так пише про сей центр:

„На двох головних засадах опиралась нова партія, а саме: внутрі протиставитися якійби то не було тенденції реакції, що могла вибухнути з причини, що у Франції прийшло до державного перевороту (Наполеон III стає імператором); у той сам час, наскільки обставини відповідають, спричинятись до безупинного розвитку свободи, згідно з нашим Статутом і в політичному устрою і в економічному й адміністративному". А закордоном Кавур підготовляє обставини, щоб поставити Піємонт в умовини здобути Італії незалежність від чужинця.

В тій складній роботі підготовки війни 1859 р. Кавур натрапляє на великі труднощі: внутрі краю і назовні. Внутрі — ворожа Кавурові, як монархі-

стові, політично-конспіративна діяльність Мацціні і його однодумців; назовні — ворожа Європа, що й не думає признавати Піємонтові права забирати голос у політиці Європи; що заходиться стримати Францію у її прихильности до Піємонту, до ідеї самостійности Італії.

На щастя, у характері Кавура було не покидати вже вибраної ідеї, завжди змагати до назначеної ціли і, інколи, переходити звичайно прийняті межі.

Після кримської війни, а ще більше після паризького конгресу багато видних республіканців покидають Мацціні і переходять до монархістів, себто схиляються до Кавура. В Турині проявляє живу діяльність „Сочієта Націонале" і в ній гуртуються усі політичні вигнанці з інших земель Італії, з Сицилії, Неаполю, з Модени. На сю організацію рішучий вплив має Кавур. Республіканці Мацціні, мають свій комітет на Мальті.

Мацціні бачить, що Кавур прямує до війни проти Австрії. Знає, що ся війна скріпить монархію. Отже знову зважується перешкодити в ділі Кавура в ім'я своєї республіканської ідеї. І на 1857 р. приготавляє повстання у королівстві Піємонту в містах Генуї й Ліворно. Рівночасно приготавляє повстання у королівстві Неаполь - Сицилія, куди висилає Карла Пізакане. Доходить у Піємонті до вибуху, були вбиті по стороні війська. Та уряд здавлює повстання. А К. Пізакане сумно кінчить, бо самі неаполітанські селяни з жандармами виступають проти нього з його товаришами. З рук італійських селян Пізакане й гине. Се спричинило те, що Мацціні покидають майже всі діяльні патріоти, які були за повстанням тільки в неаполітанському королівстві, а не в Піємонті. В королівстві Піємонту засуджують Мацціні, за повстання у 1857 р., на смерть.

Здавалось, що вже ніякої перепони на своєму шляху: викликати війну і втягнути в сю війну проти Австрії Наполеона III, Кавур не матиме. Та в перших днях 1858 р., 14 січня, по Європі блискавкою рознеслась страшна вістка: великий атентат на Наполеона III у Парижі. В атентаті були вбиті й ранені: Люї Наполеон вийшов цілий. Кавур одного боїться: щоб замаховець не був італійцем! Отримавши вістку про атентат, Кавур каже: „Міо Діо! маймо бо-дай надію, що сього не зробили італійці!" Та — усі змовники прибули в Париж з Англії, усі мали англійські прізвища, а всі були італійці. Противники зєднання Італії і Кавура ликують. Кавур тремтить, що союз Піємонту з Францією урветься. Король Віктор Емануїл II пише власноручного листа до Наполеона III, радіючи, що він вийшов здоров і цілий по замаху.

Замаху доконав італієць Феліче Орсіні. Походив він з округи романіольської, звідки походить Б. Мусоліні. Ф. Орсіні був у приятельських взаєминах з Мацціні. Та Орсіні не подобався Мацціні своїм консерватизмом у конспірації і вони розійшлись. Орсіні по замаху спокійно пішов до готелю, де зупинився, там перевязав собі рану на голові, яку дістав підчас вибуху бомби. Коли до нього прийшла поліція, він подав паспорт: Томас Алльсоп, англієць, торговець пивом. Його арештують.

Республіканці ненавидять Наполеона III. Замолоду Наполеон, коли ще був собі звичайним громадянином, жив — як уже згадано — у тісних зв'язках із італійськими республіканцями, з карбонарами. Сходився з ними в Римі, в Нью Йорку. Коли прийшов у 1848 р. до влади, причинився до упадку римської республіки (1849 р.), а його військо й далі в Римі підтримувало папство. Орсіні думав,

що коли убіє Наполеона, то у Франції прийде республіка, що принесе волю й Італії.

З тюрми Орсіні пише до Наполеона III листа, в якому кається за свій учинок. Але є у цьому листі місце, що має у собі тон погрози:

„Подумайте, Ваша Величність, що поки Італія не буде самостійна, то спокій Європи і Вашої Величності, се одна химера”.

Сього листа Наполеон каже оголосити в „Моніторі Імперії”. Орсіні засуджують на гільотину. Перед відходом на смерть він пише до Наполеона ще одного листа, у якому м. ин. говорить:

„Якщо фатальне замотеличення пхнуло мене до злочину, то моя кров змиє його. Та нехай буде зложена подяка від умираючого Імператорові за те, що оголосив прилюдно мого першого листа. Бо сей вчинок, се документ Його шляхетности, се доказ, що обіти на користь Італії знайшли відгомін у Його серці. Не мала втіха для мене, йдучи на смерть, бачити, що Вашу Величність справді зворушують італійські патріотичні почування”.

І сього листа теж оголошено в „Моніторі Імперії”. Орсіні іде під ніж гільотини з окликом на устах: *Viva l'Italia! Viva la Francia!*

Обидва листи, розуміється за згодою Наполеона III, поміщено теж у Турині в урядовому часописі „*Gazetta del Piemonte*” у числі з 31 березня 1858 р. До сих листів додано прецікаву дописку, що як не була написана Кавуром, то поміщена безперечно за його згодою. У сій дописці між иншим вичитуємо, що Орсіні „вказує італійській молоді шлях, на який вона повинна ступити, щоб здобути Італії місце, що між цивілізованими народами їй належиться”. Отож — Феліче Орсіні стає популярним в Італії. Його портрети скрито поширюють по всій країні. За почином Кавура.

Не диво, що тоді серед італійців були слабодухи, що виступали проти Кавура, який, як бачимо по прикладі з Орсінім, був відважний політик, що вмів і знав, коли йти на ризик. Слабодухи писали: „О, нікчемний графе! О, його цинічні відповіді! О, осоружна його система брехні! О, гнівливі його зневаги! Ненарушні палати сардинських посольств замінені на склади зброї, на кузні революти, на свящині віроломства!“ І сей уривок писань тодішніх противників Кавура кидає жмут ясного світла на роботу Кавура, якою він творив Італію.

Після замаху на Наполеона, зі Швайцарії повідомляють уряд Піємонту, що італійські емігранти республіканці приготують атентат на короля Віктора Емануїла II і на Кавура. Кавур на се каже:

„Щодо мене, то я з того сміюсь, бо якби я упав під ударами опришка тепер, то ся смерть випалаб у найкращій хвилині моєї кар'єри. Але якби згинув король, то се потягнулоб за собою сумні політичні наслідки“.

Кавур за всяку ціну, до війни 1859 року, заздалегідь уже приготував усе так, щоб не повторити помилок 1848 року. У його листі з 14 III 1859 р. до адвоката Чезаре Кабелля, бувш. посла до парламенту, читаємо: „Уряд рішився ужити всіх живих сил, що має у собі Італія. І саме тому, щоб не відновити помилок 1848. р., треба погодити відвагу з розумом. Уряд не питає у нікого, які хто мав політичні переконання, щоб тільки ті переконання були вільні від якоїб се не було плями нечесности“.

Згадуваний уже тут автор Болтон Кінг говорить про ті роки підготовки до війни 1859 р.:

„Для них (піємонтців) дисципліна була єдиною суттєвою справою: ніколи не смів повторитися та-

кий факт, щоб незгода щодо методи спараліжувала країну супроти ворога".

Рік 1848, коли по перших тижнях захоплення для справи визвольної війни італійців проти Австрії, прийшли дні зневіри до себе, сварок і непорозумінь, сей рік був неначе мemento для Кавура. Сей рік не смів повторитися, щоб знову не загири-ти великої справи визволення Італії.

Після замаху на нього, говорив Наполеон III: „Образ Орсіні ходить услід за мною. О, Господи, дозволь мені щось зробити для Італії!" І ще в липні, таки того 1858 р., перебуваючи на літнищі у Швейцарії у місцевості Пльомбієр, зустрічається там із Кавуром. Були вони обидва самі, без своїх міністрів. І тут обговорили пляни війни проти Австрії. Тут Кавур, їдучи в повозі з Наполеоном III у поля Пльомбієр, — а сам Наполеон поводив кінями, — згодився відступити Франції князівства Савою і зах. Ніццу у заміну за Льомбардію і Венецію по Альпи з десять міліонами населення для Італії. Очевидно, що Наполеон III задумав війну не для самого заспокоєння італійських домагань. Се був один з щаблів відвічної боротьби Франції з домом Габсбургів. Цісар французів бачив, що або Австрія дійде до західних берегів Середземного моря, або її треба відкинути аж за Адрію. Італія в сій грі була для Франції добрим атутом.

Після розмови в Пльомбієр Кавур поринає з усім запалом своєї душі в роботу: за війною 1859 року. Знову з усіх земель Італії молодь напливає охотниками до війська Піємонту. Кавур є за ясністю і рішучістю у сій підготові. До генерала Лямармори пише:

„З „але" і з „якщо" не зробимо нічого". А иншим разом: „Не ховаюсь із тим, що задум є від-

важний і повний небезпек. Але чиж існує такий нарід, щоб відродився без жертв і ризиків?"

А в листі з 10 січня 1859 р., до адв. Анджельо Конте пише:

„Щоб послужити національній справі треба чину, а не варнякання. Пісень про визволення Італії є вже загато”.

До конспіратора Джюсеппе Ляфаріна у лютні 1859 р. пише: „Прийшов час діянь у Тоскани... Заворушення проти дуки Тоскани треба повести так, щоб майбутність осталась неткнута. Се заворушення нехай опирається більше на ідеях національності і самостійности, як на засадах свободи”. І саме отсей погляд на визвольні змагання Італії засадничий у політиці Кавура. Від нього він не уступає ні на крок.

До міністра Ч. Бонкомпані у листі з 8 лютого 1859 р. пише: „Признаюсь вам щиро, що я менше скрупулятний як ви і моє сумління (у політичних справах) ширше, як ваше. Проте, признаюсь вам, що коли я маю повне право виставити на небезпеку спасення моєї душі, щоб тільки спасти мою батьківщину, то не можу я тягнути зі мною на шлях згуби душі моїх приятелів”.

Початок 1859 р. і весна були для Кавура найгорячішими. Один з його біографів каже: „Він безупинно був активний; як не діяв, то думав, розважував”... Треба тут згадати, що Кавур узагалі у кожній порі року вже в 5 годині ранку сидів за своїм столиком при праці, назначав послухання на таку чи иншу годину, та працював аж до 10 години... Проте, завжди майже лишав собі час на прохід попід кружганками По і базару у Турині.

У своїй діяльності Кавур шукав натхнення у нічому иншому, як тільки в ідеї вільної та незалежної Італії. І ніколи не дав себе пірвати інтересам, ненависти, чи особистим почуванням. І ніколи

піддався деяким конечностям, але завжди робив се для тієї найвищої ціли, що тільки вона може виправдувати вибір засобів.

У приватній розмові з своїм приятелем М. Каstellі Кавур оповідає про свою розмову з Наполеоном у Пльомбієрі: „...я нічого не занедбав, щоб торкнутися усіх питань на те, щоб проникнути в таємні думки імператора... З усіх розмов, які я з ним відбув, я переконаний, що в усьому тому, що торкається Австрії, римського питання, наших установ, нашого минулого і ймовірного майбутнього Італії, він думає так, як і ми. Всі ті точки він обговорював з такою щирістю і довірям, що мені здавалося, що зі мною говорить не імператор французів, а правдивий італійський ліберал”.

Та виринає нова перепона перед Кавуром. Наполеон хоч і обговорив у Пльомбієрі з Кавуром усі подробиці щодо пляну війни з Австрією, хоч про ті пляни ніхто — крім їх обох — нічого не знає, то всетаки Наполеон ладиться скликати до Парижа ще новий конгрес. Звичайно, сей конгрес, се чиста комедія, маска для Наполеона. На сей конгрес годиться Австрія. Кавур натискає на Наполеона, щоб сього конгресу не було. Вичуває, що коли до нього дійде, тоді його так тендітно оброблена справа війни впаде. До посла Піємонту в Парижі, Нігри, Кавур пише: „Пишіть мені щоденно, щоб підтримати мене морально, бо починаю падати духом”.

У лютім 1859 р. Кавур їде сам до Парижа. Знову розмовляє з Наполеоном. Міністр Наполеона III, той делікатний педант Валєвський, називає Кавура інтриганом. Розмова між Кавуром і Валєвським була дуже гостра: „Кавур поїхав, не сказавши мені бодай „бувайте здорові!” Сі слова передає Валєвський австрійському послові в Парижі Гібнерові.

Кавур іде ще раз до імператора. Ніхто не знає про що вони обидва говорили. Пібнер посилає за Кавуром на п'яти своїх шпигунів, щоб хоч із обличчя його збагнути як стоять справи. Зауважують, що Кавур у розпущі. І Пібнер пише до свого уряду: „Кавур у розпущі. Він, як сам сказав, воліє умерти в морі крові, ніж на купі гною”. У Парижі метушня між дипломатами і фінансовими потентатами. Ротшільд не знає, грозить чи ні небезпека його капіталам. Питається Кавура, що буде: „Матимемо мир, чи війну?” Кавур відповідає по своєму: „Є багато правдоподібностей за миром, є багато правдоподібностей за війною”. Імператор усетаки за конгресом. І Кавур, примушений, годиться на сю комедію, але кладе вимогу, щоб Італія брала участь у конгресі.

В Парижі розшаліли пристрасти видних політиків, журналістів: одні за миром, другі за війною. Всі знали, що Кавур простує до війни. Видно се з кількох його слів, а саме з листа, якого він пише з Парижа ще 1 березня 1859 р. до графині Сіркур:

„...З приємністю я хотівби побачити вас, але боявся зустріти у вашому сальоні божевільних прихильників миру”.

В ті напружені для нього дні, коли він змагає до війни, він не хоче зустрічатись з миролюбцями. Не боїться їх, бо як каже А. Панціні: „Не лякається, а навпаки провокує своїх противників: відгадує їх гру і певний є свого останнього удару шпади, що була щира, глузлива, горда; була, ся шпада, оманна аж до щирости, щира, аж до обману”.

Представник Австрії Буоль спершу годиться на участь Піємонту в конгресі, але висуває два домагання: обеззброєння Піємонту, ніяких територіальних змін. Щойно тоді, коли ці точки будуть прийняті, Австрія візьме участь у конгресі. Обеззброєння

торкалося охотничих відділів у Піємонті, які склалися з італійців усіх земель. На се Кавур ніяк не годився. Він пише: „Сьогодні ми маємо моральну силу, що більше варта ніж військо. Якщо ми її стратимо, то ніхто нам не віддасть її. Краще бути поконаними зі зброєю у руках, ніж нужденно потонути в анархії”.

Торги щодо конгресу ведуться далі. Врешті, Наполеон III виторгував, щоб Піємонт допустити до участі в конгресі, але під умовиною, що переведе обеззброєння. Кавур, отримавши сю депешу від Наполеона III, поблід і сказав: „Нічого мені вже не лишається, як тільки пустити собі кулю в лоб”. Але до імператора висилає притакуючу відповідь.

Кавур чує себе згубленим, розбитим. Його сильний дух подається під напором подій, що йдуть у розріз з його великими плянами. Його ціль: королівство зєднаної, незалежної Італії, притьмарується. 19 квітня 1859 р. замикається він у своїй кімнаті у Турині, під суворою заборонаю наказує нікого до себе не пускати. Велить запалити у ватрані, сідає і палить таємне листування. Єдиний, що міг увійти до Кавура коли хотів, був його приятель М. Кастеллі. Слуга швидко йде до М. Кастеллі і розказує йому про настрій Кавура. М. Кастеллі негайно іде до Кавура, сей пускає його до кімнати. Кастеллі зауважує справді дивний настрій Кавура та старається панувати над собою, говорити про байдужі справи. Та не видержують його нерви і він просто каже:

„Чи мушу думати про те, що граф Кавур хоче дезертувати з поля бою, ще перед боєм і лишити нас усіх?” — і вибухає плачем.

На се Кавур, обнявши приятеля, відповів: „Будьте спокійні, підемо назустріч усьому і завжди всі разом!”

В той час, коли Кавур замкнений у кімнаті палив таємні листи, коли Кастеллі жене до нього, підозріваючи його в понурих замірах, тоді саме ціла дипломатична гра завдяки сліпій закукуріченості Австрії прибрала інші вигляди, чого зрозумілий Кавур не знав. Правда, що Англія і Франція згодилася на пропозицію Австрії: перед розпочаттям конгресу обезброїти Піємонт; правда, що з приводу прийняття цієї пропозиції також й Кавуром (який вислав, як уже сказано, притакуючу відповідь на депешу Наполеона), посол Англії у Відні Мелмсборґ gratулює Буольові, але сей не приймає gratуляції і гордо заявляє, що „ультимат до Кавура вже в дорозі”. Буоль, висилаючи сей ультимат, не знав, що Кавур прийняв умовини. Мелмсборґ інформує Буоля про прийняття Кавуром умовин, каже, що ультимат ще можна завернути. На се Буоль відповів: „Ніколи не згодимось сидіти на конгресі поруч з Піємонтом”. Про все се Кавур ще не знав.

Ультимат Австрії приносять: старшина барон Келлесберг і граф Ческі Санта Кроче. До трьох днів Кавур мав дати відповідь. Але отримавши ультимат, він каже до приятелів, що були коло нього: „*Alea jacta est...* Жереб кинений... А тепер, ходімо на обід. Ми зробили історію”.

За три дні Кавур дає на ультимат відповідь, у якій читаємо:

„Піємонт прийняв умовини конгресу, сформуловані великими державами Європи. Поза тими умовинами відмовляється пристати на обезброєння. Які наслідки не потяглюб се за собою, відповідальність упаде на того, хто озброївся перший, на того, хто відкинув пропозиції Англії, на того, хто тепер висуває наказ з погрозою”.

У закордонній політиці Кавур виграв гру за війною 1859 р. Тепер забирається ще до зміни по-

літичних обставин у Піємонті. Він каже: „...нашим нещастям булоб, колиб ми затріюмфували завдяки героїству французької зброї. Тільки своя сила й зброя приносить хосен нації“. Хоч ліберал, Кавур добре розуміє, що у війні, щоб перемогти противника, нація мусить бути здисциплінована, зєднана; що парлямент не причиниться до того зєднання, до запалу, до дисципліни. І на засіданні палати 23. квітня 1859 р. вимагає диктатури. На тому ж засіданні каже: „Се останнє засідання піємонтського парляменту. Найближчим разом зійдемоь у парляменті королівства Італії“.

Кавур кладе у проводі нації одну голову: короля Віктора Емануїла II, який ще 19 січня 1859 р. в коронній промові сказав: „Наша країна, мала територією, здобуває довіря у держав Европи, бо велика вона своїми ідеями, що їх заступає, своїми симпатіями, що їх вона збуджує“.

А Мацціні у Льондоні у своєму часописі „Пенсієро е Аціоне“ з 1 березня 1859 р., пише, що Віктор Емануїл II не здатний повести такої війни, що він готов довести до королівської диктатури. Та колишній горячий прихильник Мацціні Дж. Гарібальді пише до Дж. Ляфаріні, що стоїть за диктатуру короля, який „мусить бути на чолі війська і лишити в супокою тих, що трактують його за нездару. Диктатура примусить замовкнути усякі заздрости, усякі базікання, покладе край усьому тому злу, що на лихо є однією з прикмет нас, італійців“.

Приготовляючись до війни з Австрією, Кавур передбачує незалежницькі рухи на інших землях Італії. І тому в літі 1858 р. пропонує папі Пієві IX, щоб папські провінції перейшли як вікаріят до Віктора Емануїла II. Папський уряд пропозицію відкидає. Кавур знав, що пропозиція не буде прийнята, але сю

відмову він мусів мати, щоб пізніше її використати для своїх плянів.

Час на війну для Італії був дуже догідний: Наполеон у засаді був за першенством у Європі романських народів, Прусія була за ослабленням Австрії, Росія — зайнята внутрішніми справами. А й мацціністи усе більше підтримують справу війни.

Війна Італії за своє визволення зачинається. Цісар Франц Йосиф I у своїм маніфесті до населення Льомбардії й Венеції промовляє, як сторож „ладу і згоди“, каже, що: „ворохобні доктрини вже проповідують не секти, їх кидають у світ з висоти тронів“. Ті для Австрії „ворохобні доктрини“ — се ідея визволення Італії зпід усякого роду наїздників. А республіканець Мацціні, хоч і незадоволений ні з короля, ні з Кавура, закликає до своїх однодумців:

„Повставати зі зброєю, бити Австрію на тих землях, які вона займає, визнати сьогоднішній військовий провід для сієї ціли“.

З вибухом війни вибухають повстання проти володариків: у Тоскані, у Маса і Каррара, у Модені, в Пармі, в Болонії. Слова Віктора Емануїла: „Я перший вояк за італійську незалежність“, — ідуть гомоном по всій Італії. Кавур, на початку війни, запроваджує військову дисципліну на залізницях.

Він є всюди, сам за всім слідкує, за всім доглядає: щоб апарат був справний і причинявся до успіху війни. Його особистий секретар І. Артом говорить про Кавура в тих днях 1859 р.: „Хто в місяцях квітні, травні, червні 1859 не був близько нього, той тільки з трудом може виробити собі докладну ідею про його працьовитість. Одночасно був Кавур прем'єром міністрів, міністром закордонних, внутрішніх і морських справ та війни. Казав поставити

для себе ліжко в бюрох міністерства війни і в ночі, загорнений у кімнатну одягу, бігав від одного міністерства до другого, щоб давати накази то до артилерії, то в справах дипломатичної кореспонденції, інколи й до поліції"... Весь час цієї війни Кавур веде живу переписку з усіма видними особистостями, що знаходяться на начальних місцях під час цієї війни. З його листів того часу бачимо, що він горів цілий.

Війна кипить: французькі та італійські армії мають успіх: під Палестро і Конф'єнца, Маджента, Сан Мартіно, Мадонна делла Скоперта, Сольферіно — Медоле — Ребеко. Старий Меттерніх, довідавшись про великий розгром австрійців під Маджента, умирає на розрив серця. Але Австрія борониться завзято й уперто.

В рядах піємонтського війська були, як сказано, охотники з інших італійських земель. Це була молодь з кругів аристократії і взагалі інтелігентських кругів. А решта італійців? Селянин стояв на боці, урядовці були за Австрією і більшість духовенства. Ті хитрі італійці стояли з боку і ждали: чия візьме.

Після перемоги під Маджентою, 4 червня 1859 р., Наполеон III і Віктор Емануїл II 7 червня т. р. входять тріумфально до Міляну. Населення зупиняє Наполеона. Ентузіазм доходить до того, що цілують зброю імператорського коня, жінки наставляють своїх дітей, щоб він благословив їх. Так говорить кореспондент „Таймса". Той сам кореспондент у іншому місці пише, що „богаті родини міста Міляна висилають свої повози під Мадженту по ранених, везуть їх серед квітів, що прикрашують скрівавлену одягу, беруть їх на лікування до своїх хат". У маніфесті з 8 VI 1859 імператор каже, що вхопив за зброю не на те, щоб „до-

конати безплідного завойовання, лише на те, щоб здобути моральний вплив і причинитись до визволення однієї з найкращих частин Європи".

З Міляну міністр Нігра пише до Кавура до Турина: „В день, коли в церкві співали „Тебе Бога хвалим", один з юрби на майдані каже, що треба кричати: хай живе Італія!, а не: хай живе король! Його примусили замовкнути п'ястуками". З сього видно, яке велике, просто рішальне значіння у могутніх хвиликах нації має авторитет провідника, у даному випадку — короля, який своєю силою і повагу завдячував Кавурові.

Та приходить для Кавура і Віктора Емануїла II несподівана вістка, як грім із ясного неба: після перемоги над Австрією під Сольферіно Наполеон III у ночі 6 липня 1859 р. пропонує Франц Йосифові I розмир. Розмир прийнято. Наполеон III зауважив, що серед італійської маси переважає байдужість до французького війська. І се здивувало його. Дальше знав, що над Реном громадить свою армію проти Франції — Прусія. Зрештою й Австрія не була аж так ослаблена, щоб не могла продовжувати війни. Франція не сміла ослаблювати себе. Небезпеку від Німеччини він уже тоді передчув. Зовсім инакше з Кавуром: він захоплений своїм великим твором „Італія", не хотів розуміти Наполеона. Він з Турина мерщій іде на фронт. Ще — ні Кавур, ні король не вірять, щоб Франц Йосиф I прийняв такі важкі умови і стягають нові сили війська до дальшої війни. Та 11 липня 1859 р. між імператорами Австрії та Франції були вже підписані у Вілляфранка прелімінарі. Піємонт діставав Льомбардію — крім міст Пескієра і Мантова — а також діставав дукатство Парму і Сієну легатію. До інших державок, що мали називатись „Confederazione italiana", вертались давні монархи, яких

революція була вигнала і мали йти під протекторат папи. Про Венецію й про Італію аж до Адрії — не було й мови.

У Вілляфранка зішлись оба імператори. Наполеон III навіть не думав запросити бодай Віктора Емануїла, або Кавура, хоч договір торкався земель і долі Італії. Кавур, коли довідався про зустріч у Вілляфранка, як шалений кидається на Віктора Емануїла II, щоб сам вів війну. Після цієї розмови бачили люди Кавура опертого об мур будинку аптики в місцевості Мондзамбамо, де стояв польовий штаб короля; бачили, як лють проходила по його смаглявому, сонцем спаленому обличчі. „Се було незвичайне, жахливе видовище“, говорить один з сучасників. Кавур ще іде на розмову з братом Наполеона III, князем Жеромом, який возив до Франц Йосифа I точки трактату, і каже:

— Сьому миру на ім'я: зрада.

На се князь відповів:

— А ви думаєте, що ми будемо вести війну дальше на те, щоб зруйнувати Францію й династію?

— Нехай! Самі будемо дальше битися. Рознуздаємо всі сили революції, змобілізуємо охотників.

— Ваші охотники! Знаю їх! Мало їх бути трицять тисяч. Чи знаєте, скільки їх є? Чотири тисячі! І що се за народ!

— Певно, коли хтось хоче вбити пса, то каже, що він скажений.

Король, Кавур і Нігра сходяться у кімнаті короля. Король каже Нігрі, щоб подав Кавурові, хай прочитає точки підписаного трактату, властиво: мирового прелімінару, у якому, між иншим, були такі точки: ціла округа Льомбардії переходить до Піємонту; Венеційська округа залишається за Ав-

стрею; прогнані повстанцями володарі Тоскани, Парми, Модени вертаються на свої трони. Кавур не дочитав і кинув на стіл акт. Счинилась знову бурхлива розмова Кавура з королем. Кавур хотів одного: за всяку ціну вести даліше війну! До краю розчарований каже до короля:

— Хоче Наполеон іти собі геть? Нехай собі іде! Ви самі ведіть даліше війну. Як мусітимемо згинуті, то згинемо як лицарі.

— Так, — відповідає король, — вернемось до Турину в супроводі австрійських багнетів і під сміх усього світу.

— То зречіться трону!

— Про се вже я маю право думати, бо я є король.

— Король? У сій хвилині правдивим королем є я! — примнув Кавур.

На сі слова Кавура у піємонтському діалекті, заважив король:

— Отой онтам, се король?! Се божевільний! — І до міністра Нігри: — Нігра, заведи його, нехай виспиться!

З Наполеоном Кавур не хоче й зустрічатись, не хоче говорити. Коли стрівся з Кошутом, заявляє йому: „Не бути сьому мирові. Сей договір не виконається. Чиж можливо уявити собі короля у сьому протесковому товаристві: предсідник папа, а праворуч Австрія і з боків чотири сателіти Австрії? Я стаю революціонером. Беру попід рамя Мацціні, конспіратором стаю й я. Не здійснитись сьому трактатові. Імператор собі іде? Щасливої дороги!"

Ся бурхлива ніч і ся розмова з королем передчасно постаріли Кавура. В туж ніч Кавур подається до димісії.

VIII

КАВУР ЗНОВУ ПРИ КЕРМІ

Наполеон III зі своїм військом покинув фронт. Входив до Міляна серед радості населення: покидав се місто в тиші глухій та непривітній. Зза великих виставових вікон визирали як марева портрети Феліче Орсіні.

А в усій Італії кипіли повстання проти князів, що були сателітами Австрії і папи. Молоді італійські патріоти взяли собі за гасло пораду Наполеона III: „Як хочете бути завтра вільними й незалежними громадянами, то всі ставайте вояками!“ — і з сими словами пішли між нарід. Болючий трактат у Вілляфранка для італійців ще більше зєднав їх. З усіх земель Італії приходять до Віктора Емануїла II представники з чолобитнями. З Модени повстанці проганяють дуку і 7 вересня 1859 р. Модена і Парма приєднуються до Піємонту. Пізніше те саме робить Тоскана.

На мирову конференцію, що відбувалась у Ціріху, їде міністр Нігра. Кавур утихомирює свою лють у скромній хаті на господарстві в Лері. І відтіля пише до свого приятеля М. Кастеллі:

„Дякую небові, що тут океан болота, а те болото захищає мене перед візитами влізливців. Тут вільний я від якогоб се не було політичного впливу...”

А на прем'єра міністрів, по димісії Кавура, покликано ген. Лямармору. По нім стає прем'єром міністр Раттацці. Після війни, коли вся Італія захиталась у своїх підставах, треба було при кермі певної руки доброго політика. Кавур знову передбачує великі події і змагає прийти до влади. 16 січня 1860 р. знову стає він прем'єр-міністром. Про-

довжує складну гру на користь Італії. Його політика дуже ясна, як се вичитуємо в листі з дня 20 січня 1860 р. до М. Дадзелі:

„Не говорю тобі нічого про політику, яку поведемо. Ти знаєш нашу систему: консерватисти — ліберали в нутрі; але найбільші італійці — аж до скрайніх меж можливости — за кордоном”.

Се властиво та лінія політики Кавура за ті десять з вершком років, коли він був при кермі.

Сердитий через трактат у Вілляфранка Кавур, як ми бачили, просто казився, нечувано поставився до короля, подався до димісії. Але, коли прийшов до влади, таки зараз, ще 25 січня 1860 р., пише до Наполеона III листа, в якому читаємо: „Монсенієр, після моєї останньої зустрічі з Вашою Величністю, які великі події зайшли! Зернята, що були в трактаті Вілляфранка, розвинулись у чудовий спосіб. Політична кампанія, що наступила по мирі Вілляфранка, була славою для імперії, а для Італії ще більше принесла користи, ніж мілітарна кампанія, що її попередила”.

Він часто любив повторювати, що „нічого не має дурнішого в політиці, як докір... У політиці я широко пристосовую передостанній вірш О т ч е н а ш у”.

Кавур входить у звязки з такими патріотами — конспіраторами, як Карло Фаріні, барон Беттіно Рікасолі, Джюсеппе Ляфаріна. Все се були люди сильні, неугнуті, неуступчиві. І ці люди ведуть по Італії підготову до повстань і до злуки з Піємонт. Землі Льомбардії святочно переходять до Піємонту. Те саме роблять землі округ Емілії й Тоскани. Та приходить і сумна хвилина в той радісний час: 15 квітня 1860 р. Ніцца й Савоя переходять до Франції, хоч ці землі весь час належали до Савойської династії.

Разом їх поверхня виносить коло 13.000 кв. км., трохи менше ніж територія Закарпаття.

Коли в березні 1860 р. Тоскана й Емілія приєднувались до Піємонту, тоді у Неаполі сподівались повстання. І тоді Мацціні до своїх приятелів і однодумців на Сицилії, у Мессіні й Палермо, пише:

„Вже не розходиться про республіку, чи про монархію: розходиться про національну єдність. ...Якщо Італія хоче бути монархічною під династією Савої, нехай буде. Якщо потому схоче проголосити освободителем, чи чим иншим короля, чи Кавура, — нехай буде. Те, чого ми всі тепер хочемо, се, щоб Італія вже раз повсталала...”

Коли об'єднання північної Італії було ділом монархістів, то приєднання південної Італії dokonали республіканці.

В королівстві Неаполю і Сицилії вибухають повстання проти Бурбонів саме тоді, коли Наполеон III забирає Ніццу й Савою. В Турині збираються старшини Бертані, Біксіо, Медічі й Фінці, під проводом Гарібальді і постановляють приготувати зброю на 200 люда. Піємонт явно висилає на води Сицилії два кораблі для охорони політичних діячів, що хотілиб, чи мусіли утікати з королівства Бурбонів. А 6 травня 1860 р. Гарібальді відчалював з місцевости Кварто на двох кораблях „Л'омбардо” і „Піємонті”, які Біксієві удалось „відібрати” від купця Рубаттіно. З Гарібальді було тисячу сімдесят шість охотників. І тому ся виправа на Сицилію й називається: Виправа тисячки — *Spedizione dei Mille*.

І знову починається крута гра Кавура. На Сицилію їде Гарібальді, якого нишком підтримує Кавур. Англія, Франція, Росія протестують, але Кавур відповідає: „А щож я можу тут вдіяти? Вся

молодь Італії за Гарібальді. Я можу не помагати йому, але не можу зачинати з ним війни... Як не може бурбонська фльота перешкодити в причаленні Гарібальді у Марсалья, то чиж міг перешкодити йому я?" А треба знати, що на водах Сицилії було чотирнацять добрих кораблів Бурбонів, Гарібальді плів на двох старих.

Але командант піємонтської фльоти, адмірал Персано, отримав від Кавура лист: „Постарайтеся зайняти становище між Гарібальді й неаполітанськими кружляками. Сподіваюся, ви мене зрозуміли". Персано мав відповісти: „Пане графе, мені здається, що я вас зрозумів. Як зайде потреба, замкнете мене в фенестрельській твердині".

Взагалі в закулісовій дипломатії виправа Гарібальді представлялася зовсім инакше. Се бачимо з листа Кавура до шефа генерального штабу IV корпусу полковника Е. Куджя, з дня 17 V 1860 р.: „Виправа Гарібальді се подія дуже важка. Проте я є тієї думки, що не можна було, ні не треба було іти проти сієї виправи. Бо її явно попирала Англія, а їй слабо противилась Франція".

До міністра Нігри Кавур пише:

„Гарібальді віддав Італії найбільшу, яку людина може принести, прислугу: він дав італійцям віру в себе самих. Він показав Європі, що італійці уміють битися і вмирати на полі бою, щоб здобути батьківщину".

Також й король Віктор Емануїл II пише до Гарібальді приватні листи, повні заохоти й похвал щодо виправи, і інші, офіційні листи, в яких докоряє й прозить за ту виправу.

Найбільше запалився сією виправою у бурбонське королівство Кавур. Тут він використовує резолюційні сили республіканців на добро справи і монархії, бо тут терен для повстання підготували са-

ме республіканці. Він іде на ще звиннішу гру. В той час, коли Гарібальді забирав Сицилію, з якої потім мав іти на неапольські землі, — Кавур організує повстання у Неаполі проти короля Франческа II Бурбона. Пляни Кавура дуже ясні: викликати повстання, щоб населення скинуло свого короля і прогнало його, а не щоб сей король утікав перед Гарібальді. І робота Кавура ішла успішно: і монархісти і республіканці працювали разом. Та коли прийшло до вибуху, то республіканці стали зволікати. Кавур був у розпучі. Його головна ціль: щоб король Віктор Емануїл II увійшов до Неаполю перший, не по Гарібальді. Кавур був проти того, щоб Гарібальді входив до Неаполю як переможець, бо через те саме зростає ще більше й так велика популярність Гарібальді і блиск від його слави тільки відблиском переходивби на Віктора Емануїла II. Кавур, як переконаний монархіст, розумів, що скидаючи інших королів Італії з їх тронів, тим сильніше треба підперти трон короля, що прагнув об'єднати цілу Італію і збільшити його блиск серед народу. В листі з 31 травня 1860 р. до генерального губернатора Тоскани, барона Беттіна Рікасолія, Кавур пише: „Вповні годжусь з вашими побоюваннями щодо наслідків гарібальдінської диктатури. Зробимо все, що зможемо, щоб випередити її”. А в листі з 30 липня 1860 р. до маркіза С. Вілямаріна зазначає: „Якщо диктатор (Гарібальді — автор.) прибуде переможцем до столиці королівства Неаполю, то там всадовиться революція, анархія, а се зробить найгірше вражіння в Європі. А ще додати божевільний плян Гарібальді іти на Рим наперекір і проти Франції. Се булоб цілковитою руїною італійської справи”.

Перечитуючи матеріяли до історії італійського рісорджімента за часів Кавура, виразно бачимо,

як він користувався силами революції і то часто, але коли ті сили ставали наперекір його справі, тоді він з усією зручністю гальмував їх. Кавур був правдивим язичком між революцією і анархією. Доменіко Берті каже: „Така революція, як та, що вибухла на півострові (Італії), булаб перемінилась в анархію, якби инакше була поведена”.

Тому, що республіканці зволікали з повстанням у Неаполі, то речинець тягнувся так довго, що Гарібальді таки — всупереч замислам Кавура — увійшов до Неаполю. Коли Кавур потерпів сю поразку, він, лякаючись, щоб Гарібальді не увійшов переможцем і на землі папської держави, задумує нові пляни. Сі пляни за всяку ціну мали принести новий блиск королеві. Кавур слушно побоювався, що коли Гарібальді увійде тріумфально і на папські землі, тоді Гарібальді буде великий, герой, переможець, а Віктор Емануїл лишиться в тіні. І тому Кавур з блискавичним поспіхом висилає до секретаря папської держави, кардинала Антонеллі, ультимат, у якому домагається негайно розв'язати відділи охотничих папських військ, що прийшли з Франції, Флямандії й Ірляндії до Риму боронити державу папи. Кавур знає, що його ультимат буде відкинений. Він уживає його як підступу. Сей ультимат, як і в 1859 р. Австрії до Піємонту, мав викликати війну. Кавур рівночасно з ультиматом посилає проти папської держави військо з генералами Чяльдіні і Фантіні. До рішучого бою доходить біля місцевости Кастельфідардо. Папське військо було розбите. У сьому бою падає й світська влада папи. Слід згадати, що й у сій праві Кавур покорищувався силами республіканців, бо до приходу війська Піємонту на папських землях підготовляв повстання і проти папи і проти Піємонту Мацціні. Так, що терен на папських зем-

лях був вже підмінований і тому Кавур, щоб випередити вибух Мацціні і прихід на ті землі Гарібальді, таким швидким темпом почав наступ, який йому цілком удався.

Коли Кавур уже зайняв папські землі — без Риму — тоді з ще більшим напруженням слідкує за подіями на землях бувшого королівства Бурбонів, які зайняв Гарібальді, вигнавши з них короля Фердинанда. В інтимному листі з 22 вересня 1860 р. до одного з своїх приятелів Кавур пише:

„Своїм шляхом Гарібальді сіє безладдя й анархію. Якщо ми не зарадимо сьому станові річей, то Італія розпадеться без Австрії. Ми постановили не толерувати сього стану. Якщо Гарібальді далі йтиме сумним шляхом, на який пішов, то в п'ятнадцятьох днях ми підемо встановити лад у Неаполі й у Палермо, хочби ми з сієї причини викинули в море усіх гарібальдійців”.

У сьому випадку знову маємо приклад, що Кавур, щоб утримати лад і дисципліну в молодій, яка щойно твориться, державі, не вагався виступати різко, невблагано й проти вождя такої міри, яким був Гарібальді, що був героєм і генералом Італії, але — ніяким політиком. Як бачимо, у важних хвилинах нації, у вирішних хвилинах ліберал Кавур не вагався бути нетолерантним, с'уворим, диктатором.

І знову, як за часів кримської війни, чи за часів війни 1859 р., так і за часів виправи Гарібальді на землі королівства Неаполю і Сицилії з листів Кавура — до його підвладних, приятелів, знайомих і навпаки — вичитуємо напруженість і живість його думки. Не спускає він на мить пальця з живчика справи, горить увесь сією виправою, на саму згадку невдачі через непродуманий, поетичний крок Гарібальді, він тремтить увесь.

Декілька днів по розбитті папських військ, подається Віктор Емануїл II через новоприєднані до Піємонту землі на південь, до Неаполю, щоб землі, що їх здобув Гарібальді, перебрати під свою корону. До військових команд, що посуваються землями Емілії на південь, Кавур пише: „Без проволоки займайте землі округи Абрुцці. Нехай король увійде в якебудь місто і нехай туди покличе до себе Гарібальді. Нехай приголомшить його своїм виглядом..." А короля Кавур повідомляє: „...безмежна пошана для Гарібальді... Гарібальді, се найбільше жвавий противник, якого я маю. Одначе, для добра Італії і для гонору вашої величності бажаю, щоб він відійшов зовсім задоволений".

Врешті, приходить та щаслива, зокрема для Кавура хвилинка, до якої він змагав майже цілих десять років. 18 лютого 1861 р. у Турині отвирають перший парламент уже королівства Італії, як два роки тому передбачив Кавур, розв'язуючи останній піємонтський парламент. На отворення зіхалися послы представники усіх новоприєднаних земель до Піємонту: Емілії, Абрुцці, Неаполю, Сицилії, Тоскани, Л'юмбардії, Модени, Парми, Маси і Каррари. Кавур виголошує велику промову, в якій є таке цікаве місце: „...Чи ви, панове, думаєте, що великий нарід, який повстав майже в одну мить, коли ще кілька років тому осмілювались в його істнуванні сумніватися — та що я кажу сумніватися, — коли ветерани європейської дипломатії просто заперечували істнування його, то чи ви думаєте, що сю подію, увесь світ прийме прихильно і згідно?"

Королівство Італії, об'єднаної та незалежної, стало фактом. Мрія Кавура стала дійсністю. Та ще під Австрією лишались землі Венеції, а Рим ще не був столицею нової Італії. Без столиці Риму, без вільного доступу на Адріатик, Італія не могла ста-

нути на шлях великої держави. Зробити з неї сю державу, ось було найближче завдання Кавура. Але доконати сього йому не судилося. Венецію прилучено до Італії щойно по Садовій (1866), по війні Прусії й Італії проти Австрії, а Рим — в 1870.

IX

ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА В ПОЛІТИЦІ КАВУРА

Либонь найделікатнішою проблемою у політичній діяльності Кавура була проблема: церква і держава. Як розмежувати і погодити ці дві — духову і світську — держави між собою? Се була для нього важна і важка проблема ще й тому, що Італія творилась теж коштом земель, що ще були під владою папи. Та Кавур розумів, що світській владі папи прийшов кінець. Він переводить рішучі відповідні реформи — в адміністрації, в економії у першу чергу — на землях Піємонту й на новоприєднаних до Піємонту землях. Він валить усі залишки, що були лишилися по фєвдальнім устрою. Він виразно відділює церкву від держави. Не робить він сього як недовірок, чи — як дехто твердить — як безвірник. Лише в інтересах держави.

Його інтимний приятель М. Кастеллі каже: „Він мав глибоко розвинене релігійне почуття. І се почуття було для нього натхненням у його політичних, громадських і суспільних принципах. Се почуття кермувало ним у багатьох його чинах”.

Саме цієї риси більшість його біографів не зазначає, хоч вона дуже важна в нього, що перший кинув гасло: „вільна церква у вільній державі”.

Як відомо, теорія розмежування церкви від держави виринула і широко розвинулась у лоні кальвінізму. Проти кальвінізму завжди виступали

не тільки католицька церква, а й лютеранська й англіканська. Найяскравіше йшла ся релігійна боротьба у Швейцарії. У 1845 р. у кантоні Во вибухає майже революція на тлі релігійної боротьби. Кавур часто перебуває у Швейцарії у своїх дядьків і там з великим зацікавленням слідкує за сією боротьбою. І у висліді своїх спостережень він ще замолоду доходить до висновку, що церква мусить бути відділена від держави. Таке було перше переконання Кавура.

І коли він проголошував: „libera Chiesa in libero Stato“, то на се папа Пій IX відповідав: *non possumus*. Та Кавур передбачав майже на ціле століття наперед і казав: „Доля Риму пересуджена... відділення церкви від держави, се вже факт доконаний, що дипломатія зможе його тільки припізнити чи прискіпити: перешкодити вже не зможе... Рим буде гідною столицею католицької релігії у середині відродженої Італії“.

Лютеранський договір у 1929 р. між папою Пієм XI і Мусоліні був завершенням політики Кавура в справі взаємин між церквою і державою.

X

ПРОТИВНИКИ КАВУРА

Колиб ми тут ще не згадали, хоч прихвильцем, про противників Кавура, то сей його життєпис не дававби повного освітлення сієї великої людини. Як кожний великий чоловік, так і Кавур мав безліч противників. Великими його противниками були Дж. Мацціні і Дж. Гарібальді. Та се були противники, яких він шанував. Коли іноді й виступав проти них, то було се в хвилинах люті, розпуки, коли сі противники перехресщували його великі пляни, чи

коли не розуміючи його дипломатичної роботи, виступали проти неї. Про те — всі три йшли вони до однієї цілі, хоч кожний іншим шляхом.

Між іншими противниками Кавура, що їх можна згадати, було двох: Анджельо Брофферіо і Доменіко Гверрацці. Оба були письменниками. Перший походив із Піємонту з дрібної буржуазійної родини, а другий з Тоскани, син села. Оба вони не жили в згоді, але виступали згідно проти Кавура. Замолоду Фр. Брофферіо у 1831 р. був головним конспіратором у Піємонті проти короля. Припадково його гурт викриває поліція. Арештують їх, тільки дехто встиг утекти. Не дивлячись на те, що Брофферіо був головний провідник сього гуртка, він усіх своїх приятелів видає поліції. Присуди: заслання, тюрма, а Брофферіо виходить на волю. Ось ким був сей противник Кавура. Був він демократом. Як посол до піємонтського парламента, він вів завзяту боротьбу проти Кавура. Сам він хвалиться, що проти Кавура веде боротьбу наче гігант. Чіпається Кавура при кожній слушній чи неслухній нагоді. Висміває його, що він не є промовцем, що „слово в нього виходить скрипливе і по когутаючому вірване. Словник італійської мови Кавур трактував дуже погано". Один із біографів Кавура каже, що „Брофферіо був його справжньою карою Божою". Правда й те, що коли в парламенті говорив Брофферіо, тоді всі послы були за ним. Та коли йшла під голосовання якась справа, тоді перемагав Кавур. Брофферіо доходить підлесливими стежками й до короля Віктора Емануїла і робить усякі доноси на Кавура, але проте сам твердить: „Се якісь чари: він, король, заявляє себе ворогом Кавура, а слухає його в усьому!"

Брофферіо написав драму п. н.: „Політичний Тартюф". Розуміється сим Тартюфом є Кавур. І са-

ме тому цензура заборонює виставляти сю драму. Та Кавур так натиснув на цензора, що той дав дозвіл драму виставити. На прем'єру прийшов теж і Кавур. І коли всі глядачі нудяться й позіхають, Кавур найгорячіше оплескує сей твір. Серед гірких дотепів ся драма вмерла.

Пізніше про сих двох противників Кавура — Ф. Брофферіо і Д. Гверрацці — лишилась тільки та слава, що хтось їх назвав: *stilisti e non statisti* — стилісти, але не державні мужі. І ся поговорка й досі живе в Італії про пустомелів, балакунів і демагогів брудних ідей.

XI

СМЕРТЬ КАВУРА

На засіданні парламенту, 18 квітня 1861 р., розглядають справу: розв'язання відділів Гарібальді. На сьому засіданні Гарібальді у нечувано гострій формі накидується на Кавура за його політику супроти нього. Гарібальді кидає образливі слова. Гарібальді, як вояк, у політиці, у дипломатичних по-сунення, у вихилясах політичної гри — не визна-вався, був сліпий. І вибухнув проти Кавура, який майстерно використовував кожну пригідну хвилину в дипломатичній ситуації Європи, уміло вихісню-вав революційні сили для справи об'єднання Італії, у слушну хвилину гамував ті сили, коли вони пере-ливалися в анархію. Не міг усього того зрозуміти Гарібальді. Приятелі його, віддані йому, втихоми-рюють його. Не помагає й сам король. Кавур стояв блідий і мовчаливий.

До кількох днів після цієї пригоди в парла-менті, Кавур занедужав. Він рідко знемогав. Від-

1847 р. він тільки був занедужав у 1852 р. Згадуваний уже нами інтимний приятель Кавура М. Кастеллі пише, що та його недуга завсіди починала в нього легким запаленням кишок (*inflammatione intestinale*), яке спричинювало непритомність, а інколи й маячіння. Але ця недуга завсіди проминала по спущенні крові. Остання недуга мала ті самі об'яви. Кавурові стушено п'ять разів кров. І йому стало легше, він починав приходити поволі до себе. Та на лихо, зібралась у нього в кімнаті рада міністрів і після засідання цієї ради Кавурові раптово погіршало. Спущено шостий раз кров. Та стан його гіршав.

Ще з початком недуги король спонукав Гарібальді, що він 27 квітня пішов до Кавура, який уже лежав у ліжку, перепросити його. Сі відвідини Гарібальді були дуже короткі. Крім увічливих речень нічого Гарібальді не сказав, а прощаючись і руки не подав Кавурові.

Недуга тягнулась даліше. Та в перших днях травня стан недуги погіршав. Головним характером цієї недуги був делірій. Уже треба було кликати священника. Та пішли чутки, що священника даремне й просити, бо відмовить і не прийде до недужого. В передпокоях Кавура повно всякого народу, що в день і в ночі ждав на вістки про стан хворого. До М. Кастеллі, що переходив ждальню, підійшов робітник і у ввічливій формі сказав: „Якщо священники відмовляються прийти з останньою поміччю до недужого, то вистарчає одне слово, а ми з ними дамо вже раду“. І саме тому й не кликали священника, щоб не дійшло до відмови. І М. Кастеллі каже: „Сі перестороги й погрози не були пусті: вистачило кинути оком на ці мовчазні, понурі й розпалені маси, що замикали входи до палацу Кавура“. Сі прості, сірі маси відчували, що

відходить від них той, що створив їм їх батьківщину.

Врешті, зважились і попросили пароха церкви Мадонни делі Анджелі єромонаха Джякона. І сей чернець прийшов. Кавур, хоч у високій горячці, пізнає його. І після обрядового чину, стискаючи руки ченцеві, говорить: „Frate, Frate, libera Chiesa in libero Stato“. Коли о. Джякомо вийшов, то сказав: „Чи знаєте, що я знаю графа? Мені вистачав один стиск руки!“ Після сього о. Джякомо, покликаний до Риму, був *sospeso a divinis*.

Коли до нього прийшов король, Кавур на одну мить пізнав його і сказав: „Oh, Maesta!..“ і далше впав у непритомність. А по хвилині знову заговорив: „Сих неаполітанців усіх треба мити“.

Великий твір його життя: об'єднана Італія! не сходить із його пам'яті до останнього його віддиху. Він увесь час не перестає шептати: Венеція, Рим! I: libera Chiesa in libero Stato. Ті три завдання, які він хотів довершити, не покидали його думки. Венеція, була ще під Австрією; Рим — ще не був столицею Італії; вільної церкви у вільній державі, єдина на його думку слушна розв'язка цієї проблеми, теж ще не було. Сі три завдання як примари тяжіли на його душі. І до останньої хвилини вимовляючи їх, Кавур лишав заповіт тим, що лишались при життю.

Шостого червня 1861 року в чотири години ранку у Камілля Кавура почалась агонія...

По його смерті преса й державні мужі всього світу заговорили про Кавура, що його смерть, се важка втрата не тільки для Італії, а й для усієї Європи.

Доменіко Берті так говорить про Кавура: „Він вродивсь на те, щоб зворухнути націю і спрямувати її до її великої мети. Він умів перемогти хви-

лини пригноблення, що інколи засмучують його молодість, як пізніше переможе тих, що засмучують його життя як міністра. Сила духа і думки, які виявив у деяких випадках молодости, є надзвичайними. І нам приємно тут зауважити, що граф Кавур весь був своїм власним твором. Обставини були для нього оживленням і спонукою, але нахил його ума і гарт його духа є вислідом його виховання, яке він дав собі сам і яке сам удосконалив подорожами, розмовами з найвизначнішими людьми Європи, читанням модерних книжок, кращих і тих більше простих. З своєї багатой політичної і наукової культури він узяв ті різнородні свої постави, звичку обсервації, певність розумування і легкість гуртувати події і витягати з них закони.

„З усіх великих політичних мужів нашого республіканства ніхто не мав на рівні з ним досконалішого ума, щоб трактувати найбільші політичні питання й у випадках найтрудніших — вибрати найкращий вихід”.

БІБЛІОГРАФІЯ

(Важніші джерела до цієї праці)

- 1) Michele Rosi: *L'Italia odierna* vol. II Unione Tipografico-Editrice Torinese 1918.
- 2) Boston King *Mazzini* Firenze G. Barbera ed 1920 (переклад з англійського).
- 3) Alfredo Panzini: *Il Conte di Cavour* A. Mondadori Milano 1935.
- 4) Camillo Cavour: *Lettere edite ed inedite, raccolte da Luigi Chiala Roux e Favale*, Torino 1884 volume I II III.
- 5) Michelangelo Castelli: *Il Conte di Cavour Ricordi* Editori Roux e Favale, Torino-Napoli 1886.
- 6) Francesco Ruffini: *Ultimi studi sul Conte di Cavour* Bari Laterza 1936.
- 7) Тогож: *Camillo di Cavour e Melanie Waldor* Edit. Bocca Torino, 1914.
- 8) Тогож: *La giovinezza del Conte di Cavour — Saggi storici secondo lettere e documenti inediti* Fratelli Bocca Edit Torino 1912 vol. I e II.
- 9) Domenico Berti: *Diario inedito connote autobiografiche del Conte di Cavour* Roma 1888.
- 10) Тогож: *Il Conte di Cavour avanti il 1848* Voghera Carlo, Edit. Roma 1883.
- 11) Тогож: *Di Vincenzo Gioberti, riformatore politico e ministro* Edit. G. Barbera Firenze 1881.

П РА Ц І Т О Г О Ж А В Т О Р А :

1. **ОЗИМИНА** — Альманах трьох (Евген Маланюк, Михайло Селегій, Михайло Осика - Островерха) В-во „Веселка“ Каліш. 1923.
2. **МУСОЛІНІ** Людина й чин „Книгозбірня Вістника“ Львів 1934.
3. **НОВА ІМПЕРІЯ** Італія і фашизм. Бібліотека „Дороги“ Львів 1938.

П Е Р Е К Л А Д И

4. Грація Деледда: **ПОЦІЛУНОК ГОРБАТЕНЬКОГО** Оповідання. Накладом Видавничої Кооперативи „Мета“ Львів 1931.
 5. Микола Маківвеллі: **ВОЛОДАР** „Книгозбірня Вістника“ Львів 1934.
 6. Беніто Мусоліні: **ДОКТРИНА ФАШИЗМУ** В-во „Обрії“ Львів 1937.
 7. Сальваторе Фаріна: **ЛЮБОВ ОПОВИТА БРЕХНЕЮ** Бібліотека „Діла“ Львів 1937.
 8. Беніто Мусоліні: **NAVIGARE NECESSE** Промови і писання. У двох частинах В-во „Нова Доба“ Львів 1938.
 9. Чезаре Меано: **СЕРЦЯ НА ГРАНІ.** (Questa povera Agrappa . „Українська Бібліотека“ Львів 1938.
-

Ціна 1 — зл.

Книгозбірня Вістника

ч. 1	М. Островерха:	МУСОЛІНІ	
ч. 2	М. Макивель:	ВОЛОДАР	
ч. 3	М. Антонович:	ГЕРРЕС	ц. зл. 1
ч. 4	Р. Бидик:	А. ГІТЛЕР	ц. зл. 1
ч. 5	Д. Варнак:	КАРДИНАЛ МЕРСІС	ц. зл. 1
ч. 6	Л. Мосенді:	ШТАЙН	ц. зл. 1'50
ч. 7	Д. Варнак:	О'КОННЕЛЬ	ц. зл. 1
ч. 8	В. Темляк:	ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ	ц. зл. 1'50
ч. 9	Д. Донцов:	ПАТРІОТИЗМ	ц. зл. 1
ч. 10	Д. Варнак:	ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 11	Д. Донцов:	ДУРМАН СОЦІЯЛІЗМУ	ц. зл. 1'50
ч. 12	М. Антонович:	МАРШАЛ ВПЕРЕД	ц. зл. 1'50
ч. 13	В. Темляк:	ЗАВДАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ	ц. зл. 1
ч. 14	Р. Берч:	ФРАНКО — ВОЖД ЕСПАНЦІВ	ц. зл. 1'50
ч. 15	Богдан Горювич:	НАЦІОНАЛІЗМ В БЕЛЬГІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 16	Ю. Тютюнник:	РЕВОЛЮЦІЙНА СТИХІЯ	ц. зл. 1'50
ч. 17	Д. Донцов:	ДЕ ШУКАТИ НАШИХ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ	ц. зл. 1'50
ч. 18	М. Андрусак:	МАЗЕЛА І ПРАВОБЕРІЖЖЯ	ц. зл. 2
ч. 19	Д. Донцов:	ПАРТІЯ ЧИ ОРДЕН	ц. зл. 1
ч. 20	Ю. Русов:	САЛЯРАР	ц. зл. 1

р
л
4531

КВАРТАЛЬНИК ВІСТНИКА

Kwartalnyk Wistnyka
Lwów 1939 № 1.

М. ОСТРОВЕРХА ВІД ПІЄМОНТУ ДО ІТАЛІЇ

ЛВВІВ

1939

Ч. 1